T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

COŞKUN TÜFEKÇİ

OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1795-1896)
(Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. HAMİT PEHLİVANLI

KIRIKKALE - 2012

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Coşkun TÜFEKÇİ tarafından hazırlanan "Osmanlı-İran İlişkileri (1799-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)" başlıklı tez, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~ ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Jüri Başkanı
(Danışman)

Yrd.Doç. Dr. Kayhan ATİK
Üye

Yrd.Doç.Dr. Mustafa ALBAYRAK
Üye

ÖZET

Osmanlı-İran ilişkileri 19. yüzyıl ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Yabancı devletler daha etkin rol almaya başlamıştır. Özellikle Rusya ve İngiltere'nin etkisi oldukça artmıştır. İki devlet arasındaki Sünni-Şii çatışması ilişkilerin bozulasında oldukça etkili olmuştur. İlişkileri etkileyen bir diğer husus ise iki devlet sınırında yaşayan göçebe aşiretlerin sebep olduğu problemler ve İran üzerinde hâkimiyet kurma çabalarıdır. Osmanlı devleti 19. yüzyıl başlarında teşkilatlı bir istihbarat örgütüne sahip değildi. İki ülke arasındaki casusluk faaliyetleri savaş dönemlerinde artmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kaçar hanedanı dönemi ile ilgili oldukça fazla belge mevcuttur. Buna rağmen 19. yüzyılda Osmanlı-İran ilişkileri konusunda önemli bir boşluk söz konusudur. Yapılan bu tez çalışması, konunun irdelenmesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar Hanedanı, Osmanlı, Casus, İstihbarat, Hafiye.

ABSTRACT

The Ottoman-Iranian relations entered a new era in 19th of century. Foreign governments began to take a more active role. In particular, the effect of Russia and Britain has increased considerably. Sunni-Shiite conflict in the deterioration of relations between the two states has been quite effective. Another thing that affects the relations of two states living in the border problems caused by the nomadic tribes and the efforts to establish dominance over Iran. The Ottoman Empire did not have an organized intelligence organization in19th century. Espionage activities have increased between the two countries in times of war.

There are a lot of documents related to the period of the Kaçar Dynasty in the Prime Ministry Ottoman Archive. However, 19th century there is an important gap in the Ottoman-Iranian relations. This thesis on the subject is of great importance in terms of investigation.

Keywords: Iran, Kaçar Dynasty, Ottoman Empire, Espionage, Intelligence, Sleuth.

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans tezi olarak “OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1795-1896) (Casusluk Faaliyetleri Çerçevesinde)” adlı çalışmamı; ilmî ve ahlâkî geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografya da gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Coşkun TÜFEKÇİ

…./01/2012

ÖNSÖZ

İran konusu bugüne kadar hep görmezlikten gelinen, görülse de, özellikle son dönemlerde genellikle hep karanlık taraflarıyla ele alınan bir konu olagelmiştir. Hâlbuki İran, hem coğrafyası, hem de tarihi gelişimiyle Türk tarihi ve tarihçiliği açısından oldukça mühim bir yer teşkil etmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türklerin bugün bünyesinde bulunduğu kültür dairesi özünü bir ölçüde İslami geleneklerden almış ve bu gelenekler doğruları ve yanlışlarıyla İran coğrafyası ve halkı üzerinden Türklere ulaşmıştır. Türkler, Büyük Selçuklu Devleti gibi cihan-şümûl bir devleti İran coğrafyası üzerinde inşa etmiş ve devlet geleneklerinde İranlılardan da fayda sağlamışlardır. Denilebilir ki; bu durum bir alışkanlık halini almış ve Kaçar Hanedanı'nın sonuna kadar bölgede siyasi ağırlığı olanlar hep Türkler olmuştur. İki büyük kültür pek çok alışveriş gerçekleştirmiştir. Her şey bir yana bugün bile bölgede büyük bir Türk nüfusu mevcuttur. Dolayısıyla "*Türk*"süz bir İran Tarihi, "*İran*"sız bir Türk Tarihi oldukça eksik kalacaktır.

Türklerin Anadolu topraklarına ilk yerleşmeğe başladığı ve bugünkü Türkiye'nin kuruluşunu hazırlamaya başladıkları XI. yüzyıldan XX. yüzyılın sonlarına kadar, sınır komşusu olarak Türkiye'nin siyasal, sosyal ve özellikle kültürel alanlarda ilişkide bulunduğu ülkelerin belki en başta gelenlerinden biri, hiç şüphe yok ki İran'dır. Bu ilişkiler zaman zaman sıcak çatışmalara dönüşmesine rağmen, dini ilişkiler kesintiye uğramamıştır. XIX. yüzyıl Avrupa'sında özellikle felsefi, siyasi ve edebi akımların doğuş ve yayılışında Fransa'nın rolü ne ise 0rta ve Yeniçağlar İslam dünyasında, özellikle Türkiye'de, dini akımlar söz konusu olduğunda, İran'ın rolü de odur. Dini ilişkiler açısından etkileyen genellikle İran, etkilenen ise Türkiye olmuştur.

Bir savaşı kazanabilmek için, güçlü bir ordu tek başına yeterli değildir. Düşmanın kuvvet yapısı, konuşlandırılması, sahip olduğu araç, gereç ve silahların durumu, eğitim seviyesi, morali, komutanlarının şahsi özellikleri gibi ana hususların tam olarak ortaya konulması gerekir. Aksi halde, kendi harekât tarzınızı belirlemeniz mümkün olamaz. Söz konusu bilgi ihtiyaçlarının giderilebilmesi için istihbarat faaliyetlerini icra etmeniz, aynı zamanda, düşmanın istihbarat çalışmalarına da karşı

koyabilmeniz gerekmektedir. Çünkü düşman hakkında haber toplamak kadar, düşmanın sizin hakkınızda haber toplamasını engellemekte önem arz etmektedir.

Konumuz XIX. yüzyılda, İran ile etkileşim devam etmekle birlikte, ilişkilerin biraz daha durulduğu ve devreye Rusya ve Ermenilerin girdiği bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nin doğu sınırını tehdit eden İran, Rusya ve Ermenistan'ın Osmanlı toprakları üzerindeki faaliyetlerini karşısında, henüz kurumsallaşmaya başlayan casusluk kurumunun İran'daki faaliyetleri ve İran'ın karşı istihbarat faaliyetlerini ele alması bakımından önemlidir. Rum ve Ermenilerin lobi faaliyetleri neticesinde ortaya atılan iddialar üzerinde yoğunlaşan Türkiye Cumhuriyeti, Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden beri komşu olduğu ve siyasi, iktisadi, kültürel münasebetlerde bulunduğu İran, özellikle de casusluk meselesi hakkında yeteri kadar çalışma gerçekleştirilememiştir. Bu yüzden Osmanlı-İran arasında yaşanan gelişmeler ve casusluk faaliyetleri kısıtlı bir dönemde olsa konunun irdelenmesine öncülük etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu tezin hazırlanması sırasında, büyük yardımlarını gördüğüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi görevlilerine ve tezin her aşamasında yardımlarını hiçbir şekilde esirgemeyen tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ……..……...…I
ABSTRACT ……..…….……...…II
KİŞİSEL KABUL ……...III
ÖNSÖZ ……..…IV
İÇİNDEKİLER ……...….VI
KISALTMALAR…….....VIII
GİRİŞ ……..……..1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OSMANLI İSTİHBARATI VE İRAN'A GİDEN CASUSLAR

1.1. Osmanlı Devletinde Casusluk……...10
1.1.2. Martoloslar.……13
1.1.2. Voynuklar.……15
1.2.3. Esirler.……15
1.2.4. Kendi Ülkelerine Küskün Yabancılar……...16
1.2.5. Tercümanlar.……...17
1.2.6.Sınır Beyleri.……..18

1.2. Casusluk Faaliyetlerinin Kurumsallaşması……..19
1.2.1. Yıldız İstihbarat Teşkilâtını..…….....20

1.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı İstihbaratının Genel Özellikleri…….22
1.3.1. Osmanlı Casuslarının Kaynak ve Usulleri.....22
1.3.2.İstihbarat Raporlarının Dili ve Üslubu……23
1.3.3. Casusların Cezalandırılması……24
1.3.4. Diğer Ülkelerin İstihbaratına Karşı Koyma……25

1.4. İran'a giden Osmanlı Casuslarının Tahsis ve Ücretleri……27

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1795-1896)

2.1. Ağa Muhammed Han Dönemi (1795-1797)……...…30
2.2. Feth Ali Şah Dönemin (1797-1834)…….……...……32
2.2.1. VehhabilerinKerbela ve Necef'e Saldırısı……...…….……...…33
2.2.2. Ruslara Karşı Osmanlı-İran Askeri İşbirliği …….33
2.2.3. 1812-1823 Yılları Arasında Osmanlı-İran İlişkileri…….…….35
2.2.3.1 Erzurum cephesi……37
2.2.3.2 Bağdat cephesi……..42
2.2.4. İran-Rus Savaşları…..…….……...44
2.3. Muhammed Şah Dönemin (1834-1848)……48
2.4. Nasıreddin Şah Dönemi(1848-1896)…….50
2.4.1. Herat Meselesi…….…..51
2.4.2. 1856-1896 Arası İlişkiler…….….52
2.4.2.1. Ermeni Meselesinde İlişkiler…….……54

SONUÇ …….…….58
EKLER ……..60
KAYNAKÇA ……67

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
A.Ü. : Ankara Üniversitesi
BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. : Cilt
C.AS. : Cevdet-i Askeriye
C.HR. : Cevdet-i Hariciye
C.ZP. : Cevdet-i Zaptiye
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
D.İ.A. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DH.MKT. **:** Dâhiliye Mektubî Kalemi Belgeleri
DH.TMIK.M. **:** Muhârebet ve Tenkisat Müdüriyeti Belgeleri
Gn.Md. **:** Genel Müdürlüğü
OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
Hat. : Hattı Hümayun
HR.MKT. : Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri
HR SYS. : Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri
İ.HR. **:** İrade-i Hariciye Belgeleri
İ.ŞD. **:** İrade-i Şura-yı Devlet Belgeleri
MKT.MHM. : Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı
MKT.UM. : Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmaları
MKT.MVL. : Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalar
MKT.NZD. : Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret Ve Devâir Yazışmaları
s. : Sayfa
ss. : Sayfa Sayısı
S. : Sayı
T.T.K. : Türk Tarih Kurumu
Y.A.HUS. **:** Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
Yay. : Yayın
Y.EE. **:** Yıldız Esas Ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı

Y.MTV. **:** Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı

Y.PRK.TKM. **:** Yıldız Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye Ve Mabeyn Mütercimliği

Y.PRK.ASK. : Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat

Y.PRK.DH. **:** Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.ML. **:** Yıldız Perakende Maliye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.UM : Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı

GİRİŞ

Türk ve İran milletleri arasındaki münasebetler, tarihin derinliklerine kadar uzanmaktadır. İslâmiyet'i kabul etmeden önce uzun süre komşu olarak yaşayan bu iki millet, Müslüman olduktan sonra da komşuluk ilişkilerini sürdürmüş, bilhassa Türkler in Anadolu'ya geçiş sürecinde bu ilişkiler son safhasına ulaşmıştır.[1]

Osmanlı-İran ilişkilerinin başlangıcı Şah İsmail'in 1502'de Ak-Koyunluları mağlubiyete uğratarak, İran'da hâkimiyeti ele geçirmesi ve bu bölgede Safevî Devleti'ni kurması ile başlar. Kurduğu bu yeni devlete, dedesi Şeyh Safiyüddin'in adını vererek, "*Safevî Devleti*" diyen Şah İsmail, bir nevi ideoloji haline getirdiği Şiîliği, Anadolu ve Türkistan çevresinde yaymak için propagandistler göndermiştir.[2]

Şah İsmail'in Şiîliği bir devlet politikası haline getirerek, Anadolu ve Türkistan topraklarında hâkimiyetini kurmaya çalışmıştır.[3] Şah İsmail'in bu politikası, Sünnî olan komşuları olan, batıda Osmanlılar ve kuzeydoğuda Özbekler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[4] Şiî politikasına gösterilen tepkilere aldırış etmeyen Şah İsmail, Türkistan'ın Sünnî lideri Muhammed Şeybani Han ile 1510 yılında yaptığı mücadeleyi kazanarak, sınırlarını Fırat Nehri'nden Ceyhun Nehri'ne kadar genişletmiştir.[5]

Muhammed Şeybani Han'ı yenilgiye uğratan Şah İsmail, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ne sınır olan batı bölgesindeki topraklarını genişletme politikasına hız vermiştir. Şah İsmail'in Osmanlı topraklarına yönelmesi ile Osmanlı-İran mücadelesi, İran'daki Safevî Hanedanı zamanında başlamıştır.[6] Bu ilişkilerde dikkat çeken taraf, Osmanlı ve İran devlet yöneticilerinin de Türk asıllı olmalarıdır.

---

[1] Saffet Sarıkaya, "*Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri*", **Türk Kültürü**, S. 363, (Temmuz 1993), s. 406.

[2] Mehmet Saray, Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 27.

[3] İsmail Safa Üstün, "*İran*" (*Safevîler'den Günümüze Kadar*), **D.İ.A.,** C. XII, İstanbul 2000, s. 400 ; Saray, a.g.e., s. 22.

[4] C. E. Bosworht, İslam Devletleri Tarihi, (Çev. E. Merçil-M. İpşirli), Oğuz Yay., İstanbul 1990, s. 214.

[5] Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkeri'nin Rolü, T.T.K., Yay., Ankara 1992, s.31.

[6] Muzaffer Erendil, Tarihte Türk-İran İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s.140.

Her iki taraf arasında yaşanan gerginlikler sonucunda Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında 23 Ağustos 1514 tarihinde yapılan Çaldıran savaşında, teknik ve topçu gücü üstün olan Osmanlı ordusu, İran ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır.[7] Çaldıran savaşında olduğu gibi İranlılar, genel olarak Osmanlı kuvvetlerinin gücü karşısında gerilemişler ve ciddi savaşlardan kaçınmışlardır. Şah İsmail'in 1524 yılında ölümünden sonra da Osmanlı-İran savaşlarının ardı arkası kesilmemiş, bu mücadelelerde Osmanlılar üstünlüklerini kanıtlamışlardır. Buna karşılık, İran ordusu meydan muharebesi yerine sınır bölgelerini tahrip etmiş, kesin sonuçlu muharebelere girmekten kaçınmıştır.[8]

Şah İsmail'in 1524 yılında ölümünden sonra İran'daki siyasi birliği yeniden kuran Şah Tahmasb (1524-1576), hüküm sürdüğü elli iki yıl boyunca tahtta kalarak batıda Osmanlılar, doğuda ise Özbeklerin tarafından tehdidi altında bulunup, pek çok toprak kaybetmesine rağmen, İran'da siyasi birliğin ve Şiîliğin güçlenmesini sağlamıştır.[9] Bu dönemde Şiî propagandaların devam etmesi, Osmanlı Padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ı İran üzerine seferler düzenlemeye sevk etmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Irak, Tebriz ve Nahçivan üzerine düzenlediği üç sefer sonucunda Şah Tahmasb'ın barış istemesi üzerine, 29 Mayıs 1555 tarihinde, Osmanlı-İran Devletleri arasında "*Amasya Antlaşması*" imzalanmıştır.[10] Şah Tahmasb'ın 1576'da ölümüyle yerine geçen oğlu Şah II. İsmail (1576-1577), Doğu Anadolu'daki Sünnîlerin dostluğunu kazanacak faaliyetlerde bulunmuş, Sünnî ve Şiî ideolojiyi birbirine yakınlaştırmaya çalışmıştır.[11] Bu yüzden Şiî aşiretlerin tepkisiyle karşılaşan Şah II. İsmail'in 1577'de ölümünden sonra yönetime geçen Şah Muhammed Hudabende (1577- 1578) dönemi, İran'da iç isyanların ve mahalli Türkmen emirleri arasında karışıklıkların yaşandığı bir dönem olmuştur.[12] Amasya Antlaşması ile girilen

---

[7] Saray, a.g.e., s. 22.

[8] Erendil, a.g.e., s. 141.

[9] Remzi Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yay., İstanbul 2001, s.87.

[10] Kılıç, a.g.e., s. 76-78.

[11] H. Mustafa Eravcı, "*Safevî Hanedanı*", Türkler, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.888.

[12] Kılıç, a.g.e.,s. 89.

barış ortamı 1578 tarihine kadar devam etmiştir.[13] Bu nedenle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da karışıklıkların başlaması üzerine, Osmanlı Devleti 2 Ocak 1578 tarihinde İran'a tekrar sefer düzenlemiştir.[14] Osmanlı ve İran devletleri arasındaki bu mücadeleler, 1590 tarihli İstanbul veya "*Ferhat Paşa*" olarak anılan antlaşma ile son bulmuş olup, İran; Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini tanımıştır.[15]

Şah I. Abbas dönemi Safevîlerin en parlak dönemi olmuştur. Bununla birlikte Şah I. Abbas'ın İran'a hâkim olduğu dönemde ülke, içte ve dışta birtakım tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Şah I. Abbas, bir yandan Kızılbaş aşiret reislerinin isyanlarını önlemeye çalışırken, diğer yandan da Doğuda Özbek ve Batıda Osmanlı tehlikesi ile uğraşmak zorunda kalmıştır.[16] Özbekler meselesi ve Kızılbaş aşiretlerin isyanları gibi meseleler Şah I. Abbas'ı Osmanlı Devleti karşısında güçsüz bırakmıştır.

Şah I. Abbas döneminde, Hıristiyan batı dünyası ile temasa geçilmiş ve İngilizler ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu esnada Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile mücadele halinde olması, meydana gelen iç meseleler yüzünden ekonomik durumunun kötü vaziyeti ve ordusunun yetersiz olması, Şah Abbas'ı Avrupalı devletler ile Osmanlı'ya karşı ittifak kurmaya sevk etmiştir.[17] Diğer taraftan ordusunu güçlendirmeye çalışan Şah Abbas, yeni kuvvetleri sayesinde, Irak-ı Acem, Fars, Kirman ve Luristan'da güvenliği sağlayarak, Gilan ve Mazerenderan'da hâkimiyetini kurmuştur.[18] Şah I. Abbas İran içerisinde düzeni sağladıktan sonra Osmanlı toprakları üzerine harekete geçmiş, 1603 yılı sonlarında Osmanlı Devleti ile yapılan savaşı kazanarak, Azerbaycan ve Irak'ı ele geçirmiştir.[19]

Osmanlı Devleti'ne kaptırdığı toprakları geri almak isteyen Şah I. Abbas, bir yandan da kendine sığınanları iyi karşılayarak, onları Osmanlılara karşı kullanarak

---

[13] Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1579-1612), Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1993, s. 4.

[14] Kılıç, a.g.e., s. 88-89.

[15] Saray, a.g.e., s. 34.

[16] Kütükoğlu, a.g.e., s. 246.

[17] Sarıkaya, *a.g.m.*, s. 416.

[18] Kütükoğlu, a.g.e., s. 249.

[19] Abdurrahman Ateş, Avşarlı Nadirşah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2001, s.10-11.

Osmanlı-İran arasındaki sorunları daha da artmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de Safevî topraklarından kendisine sığınan vali ve emirlerden İran'a karşı taarruzlarında faydalanmaya çalışmıştır. Şah I. Abbas, izlediği bu politika sayesinde Azerbaycan ve Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'nden almış, Şiîler tarafından kutsal bir yer olarak kabul edilen Kerbela'da hâkimiyet kurarak, Şiî ulemanın desteğini kazanmıştır.[20]

1629 yılında Şah Abbas'ın ölümünden sonra, yerine Şah Safi hükümdar olarak geçmiştir. İran, Şah Safi döneminde Bağdat, Tebriz, Nahçivan, Kars, Şirvan ve Revan gibi yerleri ele geçirmiştir. Osmanlı'nın doğu sınırlarının yağmalanması ve tahrip edilmesi üzerine, Sultanı IV. Murat Revan üzerine sefere düzenleme kararı almıştır. IV Murat'ın 1635 yılında Revan'a düzenlediği bu sefer ile İran'ın Doğu Anadolu ve Kafkasları tehdit etmesi önlenmiştir.[21] Osmanlı Devleti 1638 tarihinde Bağdat'a yeniden hâkim olmayı başarmış ve Osmanlı-İran arasındaki bu mücadeleler, 17 Mayıs 1639 tarihinde "*Kasr-ı Şirin Antlaşması*"[22] ile neticelenmiştir.

İki devlet arasında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Azerbaycan ve Revan İran'da, Bağdat ise Osmanlılarda kalmıştır. Yapılan bu anlaşmadan sonra her iki devlet arasındaki sorunları tamamen bitmediği gibi, bu anlaşmadan sonra XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca önemli bir meselede yaşanmamıştır.[23] Ayrıca iki devlet arasındaki sınırları çizen Kasr-ı Şirin Antlaşması, daha sonraki dönemlerde Osmanlı-İran arasında imzalanacak olan barış antlaşmalarının temelini oluşturması bakımından önem arz etmektedir.

Safevîler ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler her dönemde çok yoğun olmuş, bu yoğunluk resmi belgelere ve vakayinamelere de yansımıştır. Osmanlı-Safevî

---

[20] Saray, a.g.e.,s. 43.

[21] Saray, a.g.e., s. 44.

[22] Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın başlıca maddeleri: **a)** Bağdat'ta Bedre, Cessan, Mendeli ile Derne-Derteng'e kadar uzayan sahralar ve bu civarda yaşayan Caf aşiretinin bazı kabileleri ve yerleşme merkezleri Osmanlı sınırları içerisinde kalacak, **b)** İran Devleti, Kars, Ahıska, Van, Şehrizor, Bağdat ve Basra sınırlarına saldırmayacak, **c)** Van ve Kars'ın doğu sınırlarına yakın kaleler yıkılıp tampon bir arazi olarak kalacak, **d)** İran Sünniliği kötüleyici siyaset ve davranışlarda bulunmayacak. Bkz. Mehmet Saray, Türk-İran Münasebetlerinde Şiîliğin Rolü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1990 s. 45. ; Reşat Ekrem Koçu, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**,** Türkiye Matbaası, İstanbul 1934, s. 64-65.

[23] Mehmet Saray, Türk-İran Münasebetlerinde… , s. 45.

Devletleri arasında cereyan eden bu mücadeleler, her iki tarafında oldukça yıpranmasına neden olmuştur.[24] İki devlet arasında sorun olan meselelere baktığımızda, İran'ın, Osmanlı Devleti aleyhine Venedik, Papalık, İspanya, Avusturya ve diğer Hıristiyan devletler ile antlaşmalar yapması, İlk üç halife ile Hz. Ayşe'ye karşı kötü sözlerde bulunulması, sınır ihlalleri ve İran tarafından yıllık olarak gönderilmesi gereken ipeğin az gönderilmesi veya zamanında gönderilmemesi gibi başlıklar altında toplanmaktadır.[25]

Sonuç olarak, 242 yıllık Safevî saltanatı döneminin neredeyse yarısına yakını Osmanlı düşmanlığıyla geçmiş, bu mücadeleler her iki tarafın gücünü de yabancı devletlere karşı zayıflatmıştır. Son Safevî hükümdarı Şah Hüseyin devrinde daha da zayıflayan Safevî Devleti parçalanma sürecine girmiştir.[26]

Safevîlerin yıkılma sürecine girdiği döneminde, İran'ın birçok yerinde mahalli ayaklanmalar ortaya çıkmış, sınır boylarındaki aşiretler Şah Hüseyin'in hâkimiyetini tanımayarak, yönetimden ayrı güçler oluşturmuşlardır. İran ordusunun ihmal edilmesi, devlet otoritesinin zayıflamasına ve çıkan bu isyanları bastırmada yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle ülkedeki karışıklıktan faydalanan ve Kandahar'da bulunan Gılzay Afganlıların reisi Mir Uveys, Şah Hüseyin'e karşı isyan girişiminde bulunmuştur.[27] Safevî hükümetinin bu isyanı bastırmada başarısız olması ile daha çok taraftar toplayan Mir Uveys, Kandahar'da bağımsızlığını ilan etmiş ve yedi yıl boyunca hükümdarlık yapmıştır.[28] Böylece İran'ın doğu ve orta kısımları Afganlıların, kuzey kısımları Rusların, Batı tarafları ise Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.

Mir Uveys'in 1715'te ölümünden sonra, oğlu Mahmut, amcası Abdülaziz'i ortadan kaldırarak, İran'daki Afgan hâkimiyetini kurma girişiminde başarılı olmuş ve Afgan lideri olmayı başarmıştır. Safevîlerin zayıf yönetiminden faydalanan ve Doğu İran'daki Türk aşiretlerinden Gılzayların lideri olan Mir Uveys oğlu Mahmud, Isfahan

---

[24] Münir Aktepe, 1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi, İstanbul 1970, s. 1.

[25] Mehmet İpşirli, "*Osmanlı Vekâyinâmelerinde İran (XVI.-XVII. Asırlar)*", Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu, T.T.K., Ankara 2003, s. 50.

[26] Ateş, a.g.t., s.14.

[27] Aktepe, a.g.e., s.9.

[28] Ateş, a.g.t., s.18.

yakınlarında 8 Mart 1722'de Safevî ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Böylece Afganlıların istilası, Safevî Hanedanı'na son darbeyi vurmuştur.[29] Fakat bu sırada, babası Şah Hüseyin'in tahttan indirildiğini ve ülkenin Afgan istilası altında kaldığını öğrenen II. Tahmasb (1729-1732), Şahlığını ilan ederek, sadece Estarabad, Mazenderan ve kısmen de Gilan bölgesinde hâkimiyet kurabilmiştir. Afganlılar karşısında başarılı olamayacağını anlayan II. Tahmasb, Horasan'a gelerek bölgenin hâkimi olan ve giderek güç kazanan Nadir ile ittifak kurmuştur. Nadir'e "*Tahmasb-Kulu Han*" ünvanını vererek, onu ordusunun başına geçirmiştir.[30]

Afşar Türkleri'nden Nadir adındaki bu kumandan, II. Tahmasb döneminde, başarıları ile dikkat çekmiştir. II. Tahmasb, İran'da her ne kadar idareyi eline almışsa da arka plânda Nadir, hızlı bir şekilde güç kazanmaya devam etmiştir. Nadir, Oğuzlar'ın Afşar boyundan olup, Horasan'daki Ebiverd sınırında yaşayan Kırklu Obası'na mensup idi. O, sahip olduğu yüksek meziyetler ile katıldığı sayısız mücadelelerden sonra 1725'te Horasan'ın en tanınmış emirlerinden biri durumuna yükselmiştir.[31] İran'ın büyük bir kısmının Afganlıların elinde bulunduğu bu dönemde, ülkedeki birlik hemen hemen dağılmak üzereydi. İşte bu dönemde Nadir, II. Tahmasb'ın hizmetinde Afganlılara karşı mücadele etmiştir. Bir süre sonra adeta bağımsız hareket edecek kadar başarılar kazanan Nadir'in, II. Tahmasb karşısında gücünü arttırmıştır.[32]

Osmanlı Devleti'ne de gücünü göstermek isteyen II. Tahmasb, Osmanlı Devleti karşısında başarısız olmuş, 1732-1733 yıllarında Aras Nehri'nin yukarısındaki Kafkasya topraklarını ve İran'ın batı vilayetlerinin bazılarını Osmanlı Devleti'ne bırakmak zorunda kalmıştır. II. Tahmasb'ın bu başarısızlığından faydalanan Nadir, İran'daki yönetimi resmen ele geçirmek istemiş ve II. Tahmasb'ın henüz üç aylık oğlu III. Abbas'ı, Şah ilan etmiştir. Kendisi de Şah'ın vekili olarak devlet işlerini kontrol altına almıştır. Daha sonra 8 Mart 1736 tarihinde, III. Abbas'ı tahttan azleden Nadir, Şah olarak İran hâkimiyetini resmen ele geçirmiştir.[33]

---

[29] İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. IV/1, Ankara, 1988, s. 172.

[30] Eravcı, *a.g.m.*, ss. 885-890.

[31] Faruk, Sümer, "Avşarlar", D.İ.A., C.III., İstanbul, 1993, s.164.

[32] Bosworth, a.g.e., s. 217.

[33] Eravcı, *a.g.m.*, s. 891.

Türkmen olan Nadir Şah, İran Türklüğünü, Türkiye ve Orta Asya Türklüğüne yaklaştırmak için çaba göstermiştir.[34] Nadir Şah, on bir yıl süren saltanat döneminde ülkesindeki siyasi birliği sağlamış olup, Afganistan ve Hive Hanlığı'nı da boyunduruğu altına aldıktan sonra, Hindistan'a da başarılı seferler düzenlemiştir. Böylece İran'da bunalımlı bir dönemden sonra, Afşarlı Haneda'nı hâkimiyet kurmuştur.[35] İran'da güçlü bir Afşar birliği ve hanedanlığı kuran, İran adına fetihlerde bulunan Nadir Şah, kendi soydaşları olan Afşar ve Kaçar reisleri tarafından Fethabad'daki karargâhında, 21 Mayıs 1747 tarihinde öldürülmüştür.[36]

Nadir Şah'ın 1747 yılında ölümüyle birlikte İran'da on yıl boyunca iktidar mücadeleleri başlamış[37], ülke, mahalli beylerin ve Nadir'in kumandanlarının savaş alanı haline gelmiştir. Bunların en önde gelenleri ise; Muhammed Hasan Han Kaçar, Azad Han Afgan, Ali Merdan Han, Ebul Feth Han Bahtiyari, Feth Ali Han Afşar ve Kerim Han Zend olmuştur. Bu kumandanlardan, Zend soyundan Luri menşe'li bir asker olan Muhammed Kerim Han, taht mücadelesini kazanarak, kendisini Güney İran'ın tek hâkimi ilan etmiştir.[38]

İran'da 1750-1779 yılları arasında Zend Hanedanı dönemi yaşanmıştır. Zend soyundan Muhammed Kerim Han, Şah unvanı almamış, Safevîlerden III. İsmail'in vekili olarak Şiraz'da hüküm sürmüştür. Bu dönemde barış ortamı yaşansa da Muhammed Kerim Han Zend'in ölümüyle birlikte, İran'da yeniden taht mücadeleleri başlamıştır. Muhammed Kerim Han'dan sonra, Ali Murad Han, sonra da Cafer Han tahta geçmiştir. Cafer Han dönemiyle birlikte Kaçar Hanedanlığı nüfuzuna giren İran, 1794 tarihinden itibaren Kaçar soyundan Ağa Muhammed tarafından idare edilmeye başlanmıştır.[39]

Nadir Şahın sağladığı hâkimiyet ve düzen, takipçileri tarafından sağlanamadığı için 1779'da bir diğer Türk aşireti Kaçarlar bağımsızlıklarını ilan etmişler, reisleri Ağa

---

[34] Faruk Sümer, Oğuzlar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 223.

[35] Sümer, a.g.e., s. 223.

[36] Ümit Aktaş, Osmanlı Çağı ve Sonrası, İstanbul 1998, s. 462.

[37] Aktaş, a.g.e., s. 462.

[38] Filiz Güney, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 2005., s.13

[39] Bosworth, a.g.e., s. 220.

Muhammed Han önderliğinde 1797'de devletin tamamına hâkim olmuşlardır. Bundan sonra başlayan Kaçarlar döneminde, Osmanlı ve İran Devletleri, Ruslarla uğraşmak zorunda kalmıştır.[40] Her iki devlette aynı düşmanla mücadele ederken müstakil hareket etmişler, birlikte hareket etmeyi düşünememişlerdir. İki devletin karşılıklı ilişkileri, sınır boylarındaki anlaşmazlıklardan dolayı bazen dostça bazen düşmanca devam etmiştir.

Osmanlı Sultan II. Mahmud (1808-1839) zamanında 1826'da, Vak'a-i Hayriyye'nin ilanıyla yeniçeri ocağını ilga etmiş; Anadolu ve Rumeli'de pek çok Kızılbaş müridi olan Bektaşi tekkeleri de, ya imha edilmiş veya diğer tarikatlara devredilmiş; Bektaşi tarikatı postuna da bir Nakşi şeyhi oturtularak bu tarikatın ıslahı yoluna gidilmiştir. Kaçar Hanedanı Muhammed Şah döneminde (1834-1848) Bağdat vilayetinde anlaşmazlıklar baş göstermiş; Rusya ve İngiltere'nin aracılık teklifi ile meseleler çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak, İran'ın Irak-ı Arap bölgesinde Şiî nüfusa karşı yürüttüğü propaganda faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni sert tedbirler almağa sevk etmiştir.[41] 1844'de İran'da ortaya çıkan Bahâîlik[42] hareketi sert bir şekilde bastırılmış, daha sonra, Bahâîlik hareketinin kurucusu olan Mirza Hüseyin Bağdat'a sürülmüş, burada da faaliyetlerine devam edince, İran-Osmanlı devletleri arasındaki antlaşma neticesi önce Edirne'ye, bilahare Akka'ya, kardeşi Subh-ı Ezel Mirza Yahya da Kıbrıs'a sürülmüştür.[43]

1870'li yıllarda İran'da kıtlık ve veba salgını çıkmış, Şah Nasıruddin de bu hastalığa yakalanmış; kurtulduğu takdirde Necef ve Kerbela'daki kutsal yerleri ziyaret edeceğini va'd etmiştir. Hastalığı sonunda Osmanlı Devleti'nden müsaade alarak, 2 ay 22 günlük bir ziyarette bulunmuştur. 1873'de Avrupa dönüşünde de İstanbul'a uğramıştır. Bu ziyaretler dostane ilişkilerin gelişmesine sebep olmuştur.[44]

---

[40] Sarıkaya , *a.g.m.*, s. 363.

[41] Saray, Türk-İran Münasebetlerinde..., s. 69.

[42] İran'da daha önce İmamiyye Şia'sına bağlı Şeyhîlik tarikatına mensup olan Mirza Hüseyin Ali tarafından kurulan ve yeni bir din olduğu iddiasını savunan bir oluşumdur. Bkz. Sümeyye Teymur, Bahâîlikte İnanç ve İbadet, Marmara Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s.1.

[43] Muhsin Abdülhamid, İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler, (Ter., M.S. Yeprem. H. Güleç), Ankara, 1984, ss. 166-170.

[44] Saray, Türk-İran Münasebetlerinde…, s. 69.

Sultan Abdülhamid'in devletin bütünlüğünü korumak ve İslâm birliğini sağlamak için başlattığı pan-İslâmist faaliyetler, İran tarafından Sünnîlerin emri altına girmek olarak görülmüş; yine Cemaleddin Afganî'nin[45] faaliyetlerinden duyulan kaygı sebebiyle benimsenememiştir. Hatta Irak-ı Arap'da Şiî propaganda faaliyetleri yoğunlaştırılmış ve bunları İngilizler mali finansman sağlayarak desteklemişlerdir. Bu faaliyetlere karşı Osmanlı Devleti bazı ulemanın tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmiş, tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında; Şiî propagandanın ve neşriyatın yasaklanması, Şiîler ve Sünnîler tarafından kutsal sayılan yerlerin tamir ve tanzimi, Şiî aile çocuklarının Sünnî tedrisât ile yetiştirilip aynı bölgelerde çeşitli memuriyetlerle görevlendirilmeleri, Şiî müçtehit âlimlerin hilafet kanalıyla kazanılma yoluna gidilmesi ve ciddi bir eğitim-öğretim düzenlemesinin yapılması sayılabilir.[46]

Bütün bu tedbirler Sultan II. Abdülhamid ile beraber sona ermiş ve mesele sürüncemede bırakılmıştır. 1906'da İran'da da Türkiye'ye benzer bir meşrutiyet ilanı yapılmıştır. Bu anayasada, beş kişilik bir dini heyet teşkil edilip çıkarılacak kanunların şeriata uygunluğu için bu heyetin tasvibi gerekli görülerek Şah'ın mutlak otoritesi sınırlandırılmış; ancak, hu madde işlerlik kazanamamıştır.[47] Her iki devlet de I. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kaybetmişler; Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonunda 1923'de istiklalini elde ederken, İran'da asrın başından beri yabancı baskısı altında bulunan son Kaçar Hanını 1925'de deviren Pehlevi Rıza Han, kendi hâkimiyetini ilan etmiştir.

---

[45] 1838 yılında İran'ın Esedâbâd köyünde dünyaya gelen Cemaleddin Afganî'nin halk üzerindeki fikirleri oldukça etkilidir. Cemaleddin Afganî'nin savunduğu, özgürlük ve meşrutiyet fikirlerinin temelini, İngiliz ve Rus devletlerinin, İslâm toplumları üzerindeki tahakkümlerinin engellenmesi oluşturmaktadır. Bkz. Yılmaz Karadeniz, Kaçar Hanedanı (1795-1925), (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Malatya, 2004. s.192.

[46] Sarıkaya, *a.g.m.*, s.420

[47] Sarıkaya, *a.g.m.*, s.421

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OSMANLI İSTİHBARATI

1.1.Osmanlı Devleti'nde Casusluk

Osmanlı Devleti'nde muhbirlik ve "*nakl-i kelâm*" pek hoş karşılanmamakla birlikte, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi kuruluş devrinden itibaren istihbarat faaliyetlerine oldukça önem verilmiştir. Selçuklu devlet adamı Nizam'ül-mülk'ün kaleme aldığı "*Siyasetnâme*" adlı eserin etkisinde kalınarak yazılmış olan pek çok nasihatnâme ve siyasetnâme de casus kullanmanın önemi vurgulanmıştır. Gelibolulu Mustafa Ali eserinde iç istihbaratın zaruretini belirtmekte ve iç güvenliğin sağlanmasının şartı olarak casus kullanmayı tavsiye etmekte, aksi takdirde yöneticiler ve askerler üzerinde otorite kurulamayacağını, haksızlıkların cezalandırılamayacağını, bu durumun ise ülkede güvensizliğe neden olacağını ifade etmiştir.[48]

Hazerfan Hüseyin Efendi, "*Telhîsü'l Beyân Fî Kavânîn-i Ali Osmân*" adlı eserinde şu tavsiyede bulunmaktadır:

> *"Pâdişâhın müstakil ve mahfi câsûsları olup, şöyle ki, câsûs-ı sultân bir ma'rifet ehli bulup vezir anı bilmiş olmayup ibtidâ pâdişâh lisanından işitse, bu te'hir kendüye cürm-i kebir olunur idi. Padişâhlara lazım olanın biri dahi budur ki, mahfice câsûslar kullanup, vüzerâ ve ulemâ ve ümerâ ve umûmen pâyitaht-ı selâse ve sâir Memâlik-i Mahrûsa sükkânın şöyle bilmek gerekir."*[49]

Hezarfen Hüseyin Efendi bu sözleri ile Hükümdarın yöneticilerin ve halkın durumunu öğrenmek için casuslara ihtiyaçları olduğunu, bu sayede idarecilerin Padişah'ın kendilerini takip ettiğinden çekinerek kötü işler yapmaktan çekineceklerini dile getirmiştir.

Celâleddin Devvânî "*Arznâme*" adlı eserinde, düşmanların meselelerini araştırmada hiçbir dikkatsiz davranışa yer olmadığını, onların hareketlerini tespit etmek için casuslar ve muhbirlerin işe alınması gerektiğini ve uzman casusların

---

[48] Hamit Pehlivanlı, *"Osmanlılarda İstihbaratçılık"*, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., C.13, Ankara-1995. s.653

[49] Hazerfan Hüseyin Efendi, Telhîsü'l Beyân Fî Kavânîn-i Ali Osmân, (Haz. Sevim İlgürel), T.T.K. Yay., Ankara 1998. s. 179.

kullanılmasının önemini vurgulayarak hükümdarın onların maaş ve gayretlerine dikkat edip uyanık olmasını tavsiye etmekte, ancak, bu şekilde davranıldığı zaman düşmanın durumunun belirlenebileceğini söylemektedir.[50]

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın, Devlet Adamlarına Öğütler adlı eseri, "*Nesayıh'ül vüzera v'el Ümera*"da, görevlendirilen casuslara nasıl muamele edilmesi gerektiğini şöyle dile getirmektedir:

> *"Casus hususunda da son derecede ileri görüş ve ihtiyat lâzımdır, iki casusu birbirleriyle buluşturup birbirinin haberini öğrenmemeleri gerektir. Casus haberini başkalarına söylemeyip bizzat kendileri almak gerektir. Başka kimseyi aracı yapmayalar. Sevindirici haberle gelen casus ile üzücü haberle gelen casusa aynı bağış yapılıp korku veren haber yüzünden incitilmemesi lâzımdır ki casuslar haberin doğrusunu ve gerçeğini söylemeden korkmayalar. Zira iyi haber getirene çok iltifat olursa hediye ve bağış şevki ile haberin en doğrusunu saklayıp gizleyerek kendiliğinden fazla eksik söz söyler. Bunun gibi yaramaz haber getirene azarlama ve eziyet yapılırsa doğru haberi saklayıp kendinden yalan söz düzüp söyler.[51] Düşmanın hallerini bilmek de çok önemlidir. Düşman halleri bilinmemekle ve inceden inceye araştırma ve bilgi alınmamakla nice devlet berbad olmuştur… Her bir sınırdan düşman içine gizli casuslar gönderilip yavaş yavaş dîn düşmanlarının niteliklerinden haberdar olmaya çalışılmalıdır."[52]*

Defterdar Sarı Mehmed Paşa bu sözleri ile casusluğun devletin bekası için önemini dile getirmiş ve istihbaratın devlet hayatındaki önemini vurgulamıştır.

Derviş Abdullah, "*Risâle-i Teberdâriye fî Ahvâl-i Dârü's-sa'âde*" adlı eserinde iç istihbaratın önemi üzerinde durmuş ve şunları dile getirmiştir; Devlette rüşvet almış başını yürümüş, malikâneler zalimlere verilmiş, vilayetlerin harap olmuş olduğunu söylemekte ve bu durumu önlemek içinde şöyle bir çıkış yolu bulmaktadır; Anadolu ve Rumeli'nin her tarafına casuslar gönderilmeli ve bunlar Türk ve Yörüklerden

---

[50] Kazım Paydaş, Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003. ss.133-135.

[51] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Nesayihü'l-Vüzera V'el-Ümerâ, (Der. Hüseyin Ragıp Uğural), T.T.K. Ankara 1969. s.91.

[52] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, a.g.e., s.78.

Voyvodalara kadar, Kadılardan Cizyedarlara kadar, tüm ileri gelenleri kontrol etmeli ve bir defter tutmalıdırlar.[53]

Bunun yanında yapılan seferler sırasında meydana gelecek casusluk ve suikast girişimlerinden haberdar olmak oldukça önemlidir. Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhîsü'l Beyân Fî Kavânîn-i Ali Osmân adlı eserinde Yavuz Sultan Selim'e düzenlenmek istenen suikasttan şöyle bahsetmektedir:

> *"Sultân Selim merhum zamanında bir kerre feth-i Diyarbekir'e giderken, otak önünde birkaç câsûs haram-zâdeler ki -Şâh İsmail tarafından irsâl olunmuş idi- hayme-i pâdişâhiyi âteşe urup, geceyle Pâdişâh taşra bekleyüp çıkarsa bıçak ile helâk niyetine birkaç fedâyi gelmişlerimiş. Duyulup haklarından gelinmiş idi."*[54]

Osmanlı Devleti, Uyvar seferi esnasında casuslar vasıta ile düşmanın ahvalinin çok kötü olduğunu ve anlaşma yapmak niyetinde oldukları bilgisini edinmişlerdir.[55] Kalelerin muhasarası esnasında kaleden inen casusların, kaleye saldıranlar hakkında bilgiler getirerek kale içerisindeki askerin moral gücünü yükseltmekte ve savunma gücünü manevi olarak desteklemektedir. Bu tür casusların iyi yetişmiş kişiler olmasına oldukça dikkat edilmiştir. Bu tip casuslara en iyi örnek Kolcsiczky György Ferencz'dir. Kolcsiczky 1683 Beç[56] kuşatmasında Türk askeri kılığında kaleden çıkarak, elde ettiği bilgileri Lotringer Prensine götürmüş, şaşkın durumdaki kale halkı onun getirdiği bu haberle moral bulmuştur.[57]

Bazen de yakalanan casuslardan önemli bilgiler elde edilerek ona göre savaş düzenine geçilmiştir. Uzun Hasan, yakalamış olduğu Osmanlı casuslarından, Fâtih'in bütün kuvvetlerinin başında ilerlediği haberini alınca, Anadolu'ya üç saf halinde girme

---

[53] Pınar Saka, Derviş Abdullah, Risâle-i Teberdâriye Fî Ahvâl-i Dârü's-sa'âde, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi-değerlendirme ve çevirme), İstanbul 2007. s. XXII.

[54] Hazerfan Hüseyin Efendi, a.g.e., s.270.

[55] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.654.

[56] Avusturya'nın Başkenti Viyana, Osmanlı Tarihinde Viyana'nın Macarca adı olan "*Beç*" kullanılmıştır. Bkz. Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları Sözlüğü, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2006, s.69.

[57] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.654.

plânından vazgeçerek, bütün kuvvetlerini topladıktan sonra kumandayı bizzat üzerine almaya karar vermişti.[58]

İstihbarat meselesinde, Koca Sekbanbaşı Risâlesi'nde de oldukça geniş bilgi mevcuttur. Yeniçerilerin disiplinsizliği nedeni ile casusların, ordu içerisine çok rahat sızdığını söyleyen Koca Sekbanbaşı, bu durumun casusların vezir ve kumandanlarının ne düşündüğü bilgisini edinerek düşman ulaştırmasına neden olduğunu bildirmiştir. III. Mustafa devrinde Rusya ile yapılan harbin kaybedilmesini de Osmanlı casuslarının yetersizliğine ve ordu içine sızan casusların tespit için gerekli gayretin gösterilmemesine bağlamıştır.[59]

1.1.1. Martoloslar

Martoloslar için Osmanlı kaynaklarında yaygın olarak "*Martolos*" ibaresi kullanılmakla birlikte; martaloz, martoloz, martuluz, martilos ve martulos gibi yazılış ve söyleniş şekillerine de rastlanılmaktadır.[60] Martaloz kelimesi kökenine indiğimizde ise Yunanca, silah taşıyan, silahlı ve milis mensubu anlamına gelen "*Armatolos*" kelimesinden geldiği bilinmektedir. Bizans imparatorluğunda var olan Martolos Kurumu, Osmanlı Devleti'nin Bizans topraklarını feth etmeye başladıklarından sonra birçok unsur gibi Martolos unsurunu da kendi kültürleri içerisinde geliştirerek Osmanlı askeri teşkilâtına dâhil edilmiştir.[61]

Martoloslar Osmanlı ordu teşkilâtında, Osmanlı Devleti'nde sınır bölgelerinde belirli noktaların nezaret altında tutulması ve sınırların emniyetinin sağlanması için uç bölgelerinde görevlendirilmişlerdir. Bunun yanında düşman topraklarına yağma akınları yaparak, onların savunma sistemini zayıflatmak ile keşif ve haber alma faaliyetlerinde bulunmuşlardır.[62] 10-15 kişilik birlikler halinde istihdam olunan ulufeli (yevmiyeli)

---

[58] Şerafeddin Turan, "*Fatih Sultan Mehmed ve Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik*", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** III, 1965. s.118.

[59] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.655.

[60] Bilge Keser, "*Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı*", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.12, Erzurum, 1999. s.267.

[61] Bilgehan Pamuk, "*XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'ında Martoloslar*", **OTAM,** S. 14 S. 185-216 Yayın Tarihi: 2003. s.187.

[62] Aydın Taneri, Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri Teşkilatı, Ankara 1981, s.130.

martaloslar, hizmetlerine karşılık, haraç, ispençe ile rüsum-ı raiyyetten muaf tutulmuşlardır.[63]

Martolosların Osmanlı Devlet yapısı içerisindeki görevleri farklı zamanlarda değişiklik göstermektedir. Martaloslar, kuruluş devresinde haberci ve casus olarak hizmette bulunurken XV. yüzyılda yapılan değişiklerle akıncı, kale muhafızı, derbendci ve maden bekçisi gibi askeri görevleri bulunan bir teşkilât olarak hizmet etmişlerdir. Osman Gazi ve Orhan Bey zamanlarında var olan Martoloslar,[64] Osman Bey döneminde İnegöl tekfurunun 200 kişilik bir kuvvetle Osmanlı'ya kurduğu pusuyu bir Martolos gelerek Osman Bey'e haberdar etmiştir.[65]

Âşıkpaşazâde ise haberci ve casus manasına gelen Martolos'un Orhan Bey döneminde Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçerek Konur Hisarı'nı fethetmesi sırasında Gelibolu yöresinden haber getirdiği kaydetmiştir. Âşıkpaşazâde, Rumeli'de bir süre kalması sebebiyle, Türklerin hizmetindeki Hıristiyanlar için kullanılan bir terim olan "*Martolos*" tabirine aşinalığından ötürü, Martolosları açıkça haberci ve casus olarak tanımlamıştır.[66] Daha sonraki devirlerde de casus ve habercilik hizmetine devam ettikleri görülen Martoloslar, Sultan II. Murad'ın 1447 tarihinde Akçahisar'ı fethedip Edirne'ye avdet ettiği sırada Macar kralının oğlu Yanko Hünyad'ın Osmanlılar üzerine bir sefer yapacağını tanınmış bir casus olan Martolos Doğan/Togan vasıtasıyla öğrenmiştir.[67] Fâtih Sultan Mehmed döneminde de haberci ve casus olarak varlıklarını devam ettiren Martalosların bulunmaktaydı. Mihaloğlu Ali Bey'in Macarlara seferinde yanında haberci olarak hizmet veren 40 Martalos vardı. Burada önemli bir husus haberci ve casus anlamında kullanılan Martolos kelimesinin, Rumeli'ye ait bir tabir olmasına rağmen, Osmanlıların kuruluşunu anlatan ilk Osmanlı kaynaklarında da Anadolu'da mevcut olduklarıdır.[68]

---

[63] Pamuk, *a.g.m.*, s.187.

[64] Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı, İstanbul 1990, s.85.

[65] Keser, *a.g.m.*,s.269.

[66] Âşıkpaşazâde, Tevarîh-i Al-i Osman, (Nşr. H. Nihal Atsız), Ankara 1970, s.125.

[67] Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul 1952, s.224.

[68] Keser, *a.g.m.*, s.269-270.

Kanûnî Sultan Süleyman'ında sefere çıkmadan önce bu Martoloslardan bilgi almış, Avrupalı devletlerin askeri güçleri, savaş teknikleri hakkında aldığı bilgilere göre hareket etmiştir.[69] Martoloslar sadece düşman hakkında bilgi edinmekle yetinmemiş, yıkıcı ve bölücü propaganda faaliyetleri de yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin askeri durumu ve hükümdarla ilgili yanlış haberler vererek halkın maneviyatını sarsmaya çalışmışlardır.[70]

1.1.2. Voynuklar

Kuruluşu 1376-77 yıllarına kadar inen ve Rumeli'de fethedilen bölgelerde gayrimüslim halktan oluşturulan Voynuk Teşkilâtı'nın görevleri arasında casusluğun bulunduğu ve bunların görevleri karşılığında vergilerden bağışlandıkları H. 952/M.1545 tarihli Kanun-ı Öşür ve Haraç ve Sair Rusum ve Bac-ı Reaya-ı Liva-ı Pojega Kanunnamesinde açıkça belirtilir.[71] Osmanlı Devleti'nde oldukça önemli hizmetlerde bulunan Voynuklar zaman zaman Osmanlı Devleti aleyhinde casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Haber almak üzere yakalanan ve İstanbul'a gönderilen bir esirin, Voynuk Hazari tarafından, Voynuk kıyafeti giydirilerek, kaçırılmıştır. Bu durumdan haberdar olan Osmanlı Devleti Hazari'yi zincire vurup küreğe mahkûm etmiştir.[72]

1.1.3. Esirler

Osmanlılarda daha önceki Türk Devletlerinde olduğu gibi "*dil*" denilen düşman esirlerinden istifade etmişlerdir. Savaşlarda ele geçirilen ve kendilerinden ülkeleri ve orduları hakkında bilgi edinilen diller genellikle düşman topraklarına giren akıncılar ve bunlarla birlikte akına çıkan martalozlar ve bazen de tımarlı sipahiler tarafından ele geçirilirdi.[73] Bazen bu esirler kendi ülke menfaatleri yönünde hareket ederek Osmanlı Devleti'ni tuzağa düşürmüşlerdir. 1697 yılında Avusturyalılar hakkında bilgi toplamak

---

[69] Abdülkadir Özcan, "*Casus*", **D.İ.A.**,C.VII., İstanbul 1993. s.167.

[70] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.656.

[71] Yavuz Ercan, Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar, T.T.K. Yay. Ankara 1989, ss. 4,11,75

[72] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.656.

[73] Özcan**,** *a.g.m.*, s.167.

için gönderilen Osmanlı askerleri on bir kişiyi yakalayarak altısını öldürmüş, beşini ordu karargâhına götürmüşler, Dil adı verilen bu esirler konuşturularak, Avusturya komutanı Visavye hakkında bilgi almışlardır. Bu esirleri getirenlere ise hilatlerle birlikte üç kese akçe verilmiştir.[74]

1.1.4. Kendi Ülkelerine Küskün Yabancılar

Osmanlı Devleti, kendi ülkelerine küskün olan bazı batılı din adamları ve asilzadeleri casus olarak kullanmıştır. II. Mehmed, sarayına getirdiği bazı İtalyan sanatçılardan kendi ülkeleri hakkında malumat aldığı bilinmektedir. Bunun yanında diğer ülkelerden Osmanlı Devleti'ne gelen bilgin, sanatkâr, hekim gibi şahıslarında kendi ülkeleri lehine casusluk faaliyetinde bulunmuşlardır.[75] Bu tür casusluk olaylarına en iyi örnek Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Rodos seferi öncesinde yaşanmıştır. Rodos'ta Castiglia başpapazı ve şövalyeleri tarikatı görevlilerimden Andrea Amaral'ın Rodos şövalyelerinin savunma hazırlıkları yaptığı bir toplantıda, onlara tehlikenin olmadığını, İstanbul'daki hazırlıkların Rodos için değil, Kıbrıs için yapılığını söylemesidir. Bir taraftan hedef şaşırtan Amaral diğer yandan da bir Türk esiri serbest bıraktırarak, savunma plânları ve buğday hariç muhasaraya karşı bol miktarda erzak bulunduğunu bilgisinin bırakılan esirle İstanbul'a ulaşmasını sağlamıştır.[76] Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla Batı'daki kral saraylarında özellikle Slav ve Hırvat sınırlarındaki Papaz ve asilzadeleri casus olarak kullanmıştır. Kaptanıderyâ Küçük Ali Paşa'nın kardeşliği Sicilyalı Mehmed Ağa, Titus Moldariensis Clericus adıyla kırk yıla yakın bir süre Osmanlı himayesindeki Fransa kralının sarayında casusluk yapmıştır. Mehmed Ağa Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki en büyük rakibi olan Avusturya hakkında İstanbul'a önemli bilgiler vermiştir.[77] Yabancıların Osmanlı lehine bu türlü faaliyetlerde bulunmasında Osmanlı Devleti'ni feth ettiği yerlerdeki halka hoşgörülü davranmalarının bir neticesidir.

---

[74] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.656.

[75] Özcan, *a.g.m.*, s.167.

[76] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.656.

[77] Özcan, *a.g.m.*, s.168.

1.1.5. Tercümanlar

Bu kurumun ilk kez ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, Orhonlu'nun belirttiğine göre; kesin olmamakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde tercümanlık XIV. yüzyıl sonlarında mevcuttur. Başka bir iddiaya göre ise Fâtih Sultan Mehmed döneminde kurulmuştur. Öbür İslâm müesseselerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de XVI. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme gösteren tercümanlık kurumu Divân-ı Hümâyun tercümanları, Eyâlet tercümanları, askeri ve eğitim kurumlarında kullanılan tercümanlar ve yabancı elçilik ve konsolosluk tercümanları olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır.[78]

Fenerli Rumlar XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında İngiliz, Fransız ve Rusların artan siyasetlerinin etkisinde kalarak, kendi menfaatlerine uygun olan herhangi bir devletin siyasî menfaatine göre davranmaya başlamışlardır[79]. Hatta bu tercümanlar bazen de ikili antlaşmalar sırasında devlet sırlarını karşı tarafa vererek, delegelerden bir tarafının sözlerini gizleyerek ve belgelerin bazı kısımlarını değiştirerek casusluk etmişlerdir.[80]

XVIII. yüzyıldan başlayarak özellikle III. Selim döneminde elçilik görevlileri ve tercümanlar Osmanlı Devleti'nin siyasi işleriyle ilgili edindikleri bilgileri görevinde oldukları devlete bildirmek suretiyle casusluk faaliyetinde de bulunmuşlardır. Hatta Venedik balyosunun tercümanı Batista'nın casusluk yaptığı için idam edildiği bilinmektedir.[81]

Bu tercümanlar fırsat buldukça casusluk da ederler ve devletin siyasi işlerine dair aldıkları haberleri görevli oldukları devlete bildirirlerdi. Genellikle Rum ve Ermeni tercümanların casus oldukları ve kendilerini yüksek bir para karşılığında, elçiliğin

---

[78] Orhonlu, *a.g.m.*, s. 176.

[79] Orhonlu, *a.g.m.*, s.178.

[80] Sezai Balcı, II. Mahmud Döneminde Tercümanlık ve Bâb-ı Âli Tercümanlık Odası, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006. s. 89.

[81] Türkan Polatcı, Osmanlı Devleti'nde Sefaret Tercümanları, (On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 2009, s.36-37.

bulunduğu ülke devletine sattıkları görülmüştür.[82] Venedik elçisinin de tercümanı ile birlikte çarsı pazarda ve mesire yerlerinde gezerek dedikoduları topladığı, devlete ait dedikodu ve sırlarla birlikte halk arası dedikoduları da relazione denilen raporlarında yazdıkları bilinmektedir.[83] Casusluk yaptıkları tespit edilen tercümanlar arasında idam edilenler de bulunmaktadır.[84] Fransa Devleti'ne muhbirlik yaptığı tespit edilen Fransız tercümanı Reîs-ülküttâb tarafından idam edilmiştir.[85]

Tarihçi Asım bunlardan "*Rum taifesi, iki sınıf olarak biri Moskovlu'ya hevadar ve birinin nisbet-i muhabbetleri Fransalu'ya derkar olup her sınıf müstenid oldukları taraftan casus-ı esrar-ı devlet*" olarak bahsetmiştir.[86] 1838 tarihli iki arşiv vesikasında da bu durumdan bahsedilerek, yabancı devlet elçilerinin hâsıl ettikleri politika casusları gibi, Osmanlı Devleti'nin de bu tür casuslar kullanmasının faydasından bahsedilmektedir. Birçok yabancı devletin emrinde bu tür memurlar olması nedeniyle, Osmanlı Sefaretlerinin de bu tür memurlar istihdam etmesi için gerekli izinlerin verilmesi talep edilmiştir.[87]

1.1.6. Sınır Beyleri

Sınır boylarında oturan ve sürekli komşu ülkelerle irtibat halinde olan sınır beylerinin de casusluk faaliyetlerinden istifade edilmiştir. Yapılacak olan seferlerden önce bu sınır beyleri çağrılarak onların bilgisine başvurulmuştur. Sınır beylerine bu toplantılarda ilk söz verilmiş ve verdikleri bilgiler alınan kararda etkili olmuştur. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın, Devlet Adamlarına Öğütler adlı eseri "*Nesayıh'ülvüzera v'el Ümera*" da; "*Her bir sınırdan düşman içine gizli casuslar gönderilip yavaş yavaş dîn düşmanlarının niteliklerinden haberdar olmaya*

---

[82] Tuncer Hüner "*Osmanlılarda Sürekli Diplomasi Uygulaması*", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, S. 80, Aralık 1985, ss. 45–49.

[83] İlber Ortaylı, Osmanlı Tarihi- Osmanlı Toplumu, Timaş Yay., İstanbul 2007, s. 79.

[84] Mithat Sertoğlu, "*Sefaret Tercümanı*", **Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958. s. 288.

[85] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyun, Belge No: 252 /14351

[86] Balcı, a.g.t., s.78.

[87] BOA. Hat. Belge No: 738 - 34975/F; 738-34975

çalışılmalıdır." Sözleri ile sınırlarda yapılacak casusluk faaliyetlerinin ehemmiyetini dile getirmiştir.[88]

Baltacı Mehmed Paşa, Rusya seferine çıkmadan önce, yaptığı toplantıda ilk sözü bu sınır beylerine vermiştir. Sınır beyleri, Rusların mevcut anlaşmalarına riayet etmediğini ve gerek imparatorluk hududunda, gerekse Kırım Hanlığı hududunda güveni sarsacak tedbirler aldığı söylemişlerdir. Rusların bu tutumunun devamı halinde hududlarda anlaşmalara aykırı olarak yapılan kale, palanka ve benzeri hazırlılar sayesinde baskın yapma ihtimallerinin artacağını dile getirmişler, bu konu ile ilgili etraflı bir raporu da sunmuşlardır.[89]

Sınır beyleri istihbarat elde etmek için daha çok sınır boylarında oturan köylüler ve muhtarlarda istifade etmişlerdir. Macar köylüleri genellikle Türklerle birlikte hareket etmesi Macarlar tarafından şikâyet konusu olmuştur. Macarların bu şikâyetleri gönderilen raporlara da yansımış, Macar askeri Türkün haberi olmadan hiçbir şey yapamaz hale deldiği dile getirilmiştir. Bunun yanında sınır beylerinin karargâhında bulunan Macar kâtipler de Macarlar adına casusluk yapmışlardır.[90]

1.2. Casusluk Faaliyetlerinin Kurumsallaşması

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla gelene kadar yapılan casusluk faaliyetleri sınırlı kalmış devşirme, dönme ve gayr-i Müslimler ile yapılmaya çalışılmıştır. XIX. yüzyıla kadar klasik usuller çerçevesinde casusluk faaliyetlerinde bulunan Osmanlı Devleti, bu dönemde yazılmış kaynaklarında da sadece bazı casusluk faaliyetleri ve tiplerinden bahsedilmiştir.

İstihbarat faaliyetlerinin kurumsallaşarak devlet teşkilâtı içinde yer alması sürecinde hükümdarın kendisi ve ülkesi adına alacağı önlemler, yapacağı faaliyetler ve sahip olunan iç ve dış istihbarat bilgileri ile şekillenmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti farklı istihbarat yöntemleri denedi, gönüllü casusluk, dil alma, tacirler, gezginler v.s. gibi yöntemlerle coğrafi veya siyasi şartlara göre değişiklik göstermiştir. Ancak, Dünya

---

[88] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, a.g.e., s.79.

[89] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.657

[90] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.657

askerlik teknolojisindeki gelişmeler ve gittikçe karmaşık bir hale gelen uluslararası ilişkiler devletleri istihbarat konusunda yeni arayışlara sevk etmiştir.

XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında casusluk bir devlet örgütü niteliği kazanmıştır. Devlet bütçesinden aylık alan özel ajanlar yetiştirilmiştir. 1844 yılına ait, dönemin Emniyet Müdürlüğü olan Seraskerliğe bağlı ve jurnal faaliyetinden sorumlu olduğu anlaşılan Tomruk'a ait bir maaş bordrosunda, "*haber çalmakla görevli*" hafiyelere ve kâtiplere ayrı ayrı ödeme yapıldığı açıkça belirtilmektedir.[91]

XIX. yüzyıl başlarıyla, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği dönemde iki önemli istihbarat teşkilâtı karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki bizzat II. Abdülhamid tarafından kurulan "*Yıldız İstihbarat Teşkilâtı*", diğeri ise II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi sonucu İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kurulan "*Teşkilât-ı Mahsûsa*" dır. Osmanlı Devleti'nde istihbarat teşkilâtının gelişmesi, modern bir teşkilât haline gelmesi ve gereken önemin verilmesi II. Abdülhamid döneminde olmuştur.[92]

1.2.1. Yıldız İstihbarat Teşkilâtını

Osmanlı Devleti'ni çöküş sürecine girmesi ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ni paylaşma plânları, Osmanlı topraklarını diplomatik plânların merkezi haline getirmiş ve Avrupalı güçlerin casuslarının yoğun faaliyet içerisinde oldukları bir bölge haline gelmiştir. İçte ve dışta yoğun faaliyetlerin yaşandığı bir dönemde kontrolü elinde tutmak isteyen II. Abdülhamid, Yıldız İstihbarat Teşkilâtı'nı teşekkül ettirmiştir.

Pehlivanlı, "*Osmanlılarda İstihbaratçılık*" adlı makalesinde II. Abdülhamid'in Yıldız İstihbarat Teşkilâtı'nı kurmasının nedenlerini şöyle sıralamıştır:

> *"…Londra sefiri Muzurus Paşa'dan, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın İngilizler'den para aldığını öğrenmesi… Sultanın yakınlarından Mahmut Paşa'nın Jön Türkler hakkında önemli bazı bilgiler sunması… Paşanın kendine bağlı bir casus*

[91] BOA. Cevdet-i Zaptiye, Belge No:20776.

[92] Pehlivanlı, *a.g.m.*,s.659. ; Erdal Şimşek, Türkiye'de İstihbaratçılık ve MİT, Kum Saati Yay., Nisan-2004, s.36.

teşkilâtı kurması ve Jön Türklerin yakınlarından bazı kimseleri para ile satın alması… Devletten habersiz bazı kişilerin teşkilât kurmaları"[93]

Gibi nedenler yüzünden Abdülhamid, kendine bağlı bir istihbarat teşkilâtı teşekkül etmeye sevk etmiştir. II. Abdülhamid, kurduğu bu Yıldız İstihbarat Teşkilâtı'nın ıslahı ve genişletilmesi görevini ise Fransa'dan getirttiği Fransız Mösyö Bonin'e vermiştir.[94]

II. Abdülhamid Kurduğu bu teşkilâtla, bir yandan şahsına karşı yönelik komploları engellemeye çalışırken, bir yandan da uluslararası ilişkileri yakından takip etmeye çalışmıştır. Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan teşkilât mensupları sadece İstanbul'da değil, ülkenin değişik yerlerinde de faaliyet göstermiştir.[95] II. Abdülhamid'in tesis ettiği teşkilât, iki farklı casusluk örgütü olarak faaliyet göstermiş, bu örgütlerden ilki ülkenin dış politikasına, ikincisi ise sultanın çevresinde olup bitenleri yakından takip etmiştir.[96]

Teşkilât mensupları, II. Abdülhamid'i tahtan indirmek için Osmanlı toprakları dışında Paris, Londra, Brüksel, Cenevre ve Kahire şehirlerinde faaliyet gösteren Jön Türklerle de mücadele etmiştir. İç te ve dışta kendisine karşı yürütülen tüm olumsuz faaliyetlere rağmen, 33 yıl tahta kalmayı başaran II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki'nin Makedonya'dan başlattığı harekât sonunda, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı etmek durumunda kalmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi ihtilalden sonra Yıldız İstihbarat Teşkilâtı'nı ortadan kaldırmak için 29 Temmuz 1908 tarihinde kararname çıkarttırmıştır. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, Binbaşı Enver tarafından, teşkilâta ait bütün raporlar Harbiye Nezareti bahçesinde yakılarak imha edilmiştir.[97] Bütün bu raporların yakılması Osmanlı tarihinde 33 yıl gibi uzun bir dönemin bazı noktalarının karanlık kalmasına neden olmuştur. Bu olumsuzluğun

---

[93] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.659-660. ; Erdal İlter, *"Osmanlılarda İstihbarat"*, **Avrasya Dosyası**, İstihbarat Özel, Yaz. 2002, C.8., s.249.

[94] Pehlivanlı, *a.g.m.*,s.660.

[95] Pehlivanlı, *a.g.m.*,s.661.

[96] İlter, *a.g.m.*, s.250. ; *Başlangıcından Bugüne Kadar Dünya Casusluk Tarihi*, Artel Yay., İstanbul 1974, C.I., s.17.

[97] Pehlivanlı, *a.g.m.*, s.659. ; İlter, *a.g.m.*, s.250-251.

yanında Türk istihbarat geleneği için sonraki istihbarat teşkilâtlarına önemli miras bırakmıştır.

1.3. XIX. Yüzyıl Osmanlı İstihbaratının Genel özellikleri

XIX. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesi ve Avrupalı devletlerin azınlıkları kışkırtmaları ile başlayan ayrılıkçı hareketlere karşı koymak için oldukça çaba göstermiştir. Bunun bir neticesi olarak istihbarat ve casusluk faaliyetleri oldukça hızlanmış hemen hemen her konuda bilgi edinme çabası içine girilmiştir. Dönemin şartları kadar, II. Abdülhamid'in kişiliğinin de bu faaliyetlerin hızlanmasında etkisi olmuştur. Bunun yanında Mısır'da, Balkanlar'da ve imparatorluğun diğer bölgelerinde meydana gelen ayaklanmalar ve bağımsızlık hareketlerinin etkisi oldukça fazladır.

Osmanlı Devleti kendi casusları vasıtası ile bilgi edinmeye çalışırken, bir taraftan da yabancı devlet casusları ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Birçok açıdan oldukça hızlı ve birçok meselenin yaşandığı XIX. yüzyıl Osmanlı Devletinde, casusluk ve istihbarat açısından da oldukça fazla gelişmelere sahne olmuştur.

1.3.1. Osmanlı Casuslarının Kaynak ve Usulleri

Arşiv belgelerine baktığımızda gönderilen casuslara, *Mahsûs Adam*, *Casus*, *Hafiye*, *Müdekkik* gibi kelimeler ile adlandırılmışlardır. Casuslar istihbar faaliyetleri esnasında birçok farklı usule başvurmuşlardır. Görevlendirilen casuslar farklı meslek ve kılıklarda bilgi edinmeye çalışmışlardır. Murtaza isimli casus Sırbistan tarafına donyağı ve beygir satmak bahanesiyle gönderilirken, Akka'daki İbrahim Paşa ordusuna kasaplık ve kavaflık[98] ile giren iki casus ordu hakkındaki gözlemlerini bildirmekteydiler.[99]

Pek çok konu ile ilgili istihbarat faaliyeti gerçekleştiren Osmanlı casusları, siyasi, askeri, ticari ve sosyal alanda bilgi edinmeye çalışmıştır. Fâtih Camii civarında paskalyanın yaklaşmasına binaen yeni meyhanelerin açıldığına dair edinilen istihbaratın

---

[98] Ucuz, özenmeden bayağı cins ayakkabı yapan veya satan esnaf. Bkz. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.815.

[99] BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı, Belge No:355 -7 ; Hat. Belge No:908 - 39773/A

yanında, Sahte tezkire, kâğıt ve mühür kullanılarak İskenderiye Gümrüğü'nden tütün geçirildiğine dair istihbarat alarak, benzeri olaylara fırsat verilmemek için sahil şeridindeki gümrüklerde uygulanan tedbirlerin artırılmasını dahi sağlamıştır.[100]

Herhangi bir mesele veya şahıs hakkında istihbar edinilirken nasıl bir usulün kullanıldığı hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte, bazı belgelerde ağız arama tabiri kullanılıştır. Vidin Muhafızı Derviş Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği evrakta, Eflak tarafına geçmek yasak olduğu halde bu tarafa geçmek isteyen Dimitri adındaki şahsın, bir casusla ağzı aranarak, Sırp Baş Knezi Miloş'tan Bükreş'teki Rus konsolosuna gizli bir evrak götürmekte olduğu anlaşılmış ve ele geçirilen bu evrak ateşe tutularak Eflak'taki cemiyete dair bir yazı meydana çıkarılmıştır.[101]Casuslar bazen aylarca bilgi almak istedikleri bölgede dolaşmışlardır.

İstihbarat faaliyetleri esnasında ticaret maksadı ile Osmanlı Devleti'ne gelen farklı millet ve dinden kişilerden ve başka milletlerin casuslarında da istifade edilmiştir. Sırbistan ahvali hakkında bir Bulgar casusu vasıtasıyla alınan malumat bildirildikten sonra, bunun Vidinli Yahudi Mosi marifetiyle alınan malumatla uyuşmadığını anlaşılmış, Yine tuz ticareti vesilesiyle Tiflis'in içinden gelen altı nefer Ahıskalı casuslarının ifadelerine göre Rus generali Paskiewitch Tiflis'e geldikten sonra sefer tedarikine başladığı bilgileri öğrenilmiştir.[102]

1.3.2. İstihbarat Raporlarının Dili ve Üslubu

Dönemin İstihbarat raporlarına baktığımızda, saray dilinin ağdalı üslubundan uzak, dönemin günlük konuşma dilini yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti içerisinde bir çok azınlık bulunması ve ilişki kurdukları devletlerin sayısının fazla olması nedeni ile bir çok dil ve farklı lehçe kullanılmaktadır. Bu nedenle kimi casuslar istihbarat yaptığı bölgede vakıf olduğu bilgiyi, orijinal dili ve şivesi ile kaleme aldığı görülmektedir. Pek çok farklı dil ve şivenin konuşulduğu bir coğrafyada istihbarat edinmek isteyen Osmanlı Devleti, istihbarat edinilmek istenen bölge veya ülkenin diline vakıf casus bulmakta

---

[100] BOA. Yıldız Evrakı, Hususî Maruzat, Belge No:161 - 2 ; Sadaret Evrakı ,Mühimme Kalemi, Belge No:355- 59

[101] BOA. Hat. Belge No: 1038 - 43000

[102] BOA. Hat. Belge No:1130 - 45046/H ; 1088 - 44264/F

sıkıntı yaşadığı gözükmektedir. Lehistan havalisi hakkında malumat almak maksadı ile bölgeye casuslar gönderilmesi emredildiği halde gönderilecek bölgenin lisanını bilen casus olmamasından bahsedilmektedir. Sadaret Kaymakamı Mehmet Paşa tarafından Vidin muhafızına yazılan başka bir belgede ise Nemçe imparatorunun Fransa, Rusya ile ittifak yapacakları istihbar edilmekle olduğundan lisana aşina casusların Nemçe'ye gönderilerek durumun tahkik edilmesini istemektedir.[103]

Casuslar elde ettikleri bilgilere genellikle bir yorum katmadan kaleme almışlardır. Elde edilen istihbarat bazen bilgi edindiği kişinin anlatımı doğrudan kaleme alınmış vaziyete olup, adeta karşılıklı bir konuşma ve soru cevap şeklinde aktarılmıştır. İstihbar edilen hadisede geçen kimseler, isimlerinin yanında unvanları ve meslekleri ile birlikte anılmışlardır. Dönemin istihbarat raporlarındaki bu dil ve üslup, sizi asırlar öncesine kulak kabartma hissine sevk etmektedir.

1.3.3. Casusların Cezalandırılması

Osmanlı Devleti, ele geçirilen yabancı devlet casusları ile başka devlet aleyhine casusluk yapan tercüman, asker, tacir vb. birçok kişiye bir takım cezalar vermiştir. Verilen cezalar arasında idam etmek, sürgün etmek, prangaya vurmak ve kürek cezası gibi cezalar bulunmaktadır.

Başka devletler namına casusluk yapanların cezası idam, kürek ve sürgün cezası şeklinde olmuştur. Kars'ın Şuregel kazasında Okçuoğlu Köyü muhtarı Taşdemir ile bazı köylüler Ruslar namıma casusluk faaliyetleri yürüttükleri için bu şahıslara ömür boyu kürek cezası verilmiştir.[104] Yine Mısır Valisi'nin isyanı esnasında oldukça güç durumda kalan Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa namına casusluk yapmakta olan İstanbul'daki bazı Rumları İstanbul'dan uzaklaştırmış ve bu casuslarla ilgilenmeleri üzere memurlar görevlendirmiştir.[105] Bununla birlikte bazen de Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan tercümanlarda başka devletler namına casusluk yaptığı için cezalandırılmışlardır. Osmanlı Devleti hizmetinde tercümanlık yapan İliya'nın, Rusya casusu gibi hareket

---

[103] BOA. Cevdet Tasnifi, Hariciye, Belge No:86- 4291; Hat. Belge No:17-746

[104] BOA. Hat. Belge No:1218- 47696

[105] BOA. Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemi, Belge No:241- 10

etmesi ve Rusya namına casusluk yaptığı şüphesi üzerine tercümanlık vazifesinden el çektirilmiştir.[106]

Askerlik vazifesinden kaçanlar ve casusluk edenler idam cezası ile cezalandırıldığı gibi sürgün yoluna da gidilmiştir. İsakca (Silistre) tarafında yakalanan dokuz casus ’un ikisi idam edilmiş ve geriye kalan casuslar ise aileleri ile birlikte Adana’ya sürgün edilmişlerdir.[107]

Ele geçirilen casus veya casus olma ihtimali olan kişiler hakkında nasıl ki bir ceza uygulanıyorsa, birbirini çekememezlik neticesinde haksız yere casus olduğu ihbarı ile ceza verilen kimseler durumun anlaşılması ile derhal serbest bırakılmışlardır. Beyazıd Camii avlusunda ıtır yağcı olup, Bektaşi İbrahim Baba'nın ihbarı üzerine casus olduğuna sanılarak tutuklanan yağcının, ifadesi alındıktan sonra, ihbarın iftira olduğu anlaşılmış ve yağcının tahliyesine karar verilmiş, ihbarda bulunan Bektaşi İbrahim Baba'nın aklında bozukluk olduğundan anlaşıldığından Süleymaniye Tımarhanesi’ne konulmasına karar verilmiştir.[108]

1.3.4. Diğer Ülkelerin İstihbaratına Karşı Koyma

Bir Devletin elde ettiği istihbaratı kadar önemli bir hususta istihbarata karşı koymaktır. XIX. yüzyılda özellikle Avrupalı devletlerin casusluk faaliyetlerinin oldukça yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti casuslarının yaptıkları gibi yabancı devlet casusları tebdil-i kıyafet ve farklı meslek erbabı adı altında casusluk faaliyetlerini sürdürdükleri gibi, bazen de Osmanlı Devleti’nde görevli memurlar da başka devletler adına casusluk yapmışlardır. Osmanlı Devleti içerisinde faaliyet gösteren casuslar, Osmanlı Devleti hakkında bilgi almanın yanında, azınlıkları kışkırtmak ve Osmanlı devletini parçalama maksadı da gütmüşlerdir.

Birçok belgede, özelliklede Sırp ve Yunan isyanları esnasında, kefere casusların halk arasında dolaşarak halkı kışkırtmasından yakınılmaktadır. Yunan isyanı esnasında bazı Rumların casusluk yapmalarına karşın bir takım tedbirler alınmıştır. Rum isyanı ile

---

[106] BOA. Zaptiye Nezareti Belgeleri, Belge No: Dosya No:1 -18

[107] BOA. HR. MKT., Belge No: 77 -87

[108] BOA. Hat. Belge No:510 - 25034

bir takım kimseler tebdil-i kıyafet ile İstanbul'da casusluk etmekte oldukları için Müslim veya gayri Müslim hiç kimsenin izinsiz gelip gitmelerine izin verilmemesi istenmiştir. Yine gene bu casusları engellemek maksadı ile Osmanlı Devleti hudud dâhilinde, kadılar tarafından verilen mühürlü bir tezkereye sahip olmayanların seyahat etmelerine mani olunması istenmiştir. Yine Sırp isyanında, Sırp ihtilali casuslarından manifaturacı Tulçalı Dimitri'nin Dersaadet'te olduğu istihbaratı üzerine gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Bahsi geçen bu yabancı casuslar gayri müslim azınlıklar dışında Müslüman halkına kışkırtma yoluna gitmişlerdir. Hicri 1236 tarihli bir belgede bu durum söyle dile getirilmiştir;

> *"…Kefere casusları İslâmlar arasında dolaşarak nifak ve fesadı mucib hallerde bulunduklarından ve bunun vehameti ise meydanda bulunduğundan ve eracif'e dair söz söyleyenler tayin olunan hafiyeler vasıtasıyla tutulup tedip olunacağından lazım gelenlere tekiden tembihi hakkında sadır olan irade-i seniyeyi mübelliğ Reîs-ülküttâb'a buyruldu."*[109]

Osmanlı Ordusu içerisine dahi sızan casusların durumu, Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra, yabancı casusların ordu içine sızdıkları ve teşkilatın bozulmasındaki rolleri Hicri 1242 tarihli bir belgede şu şekilde dile getirilmiştir;

> *"…Yeniçeri askeri teşekkülünden itibaren birçok zamanlar vücudundan hakkıyla istifade olunur muntazam ve mutî' bir asker ocağı iken aralarına giren bed-hah ve hain makuleleri ve kefere casusları yüzünden evvelki intizam ve itaatlarına tamamiyle haleldâr olarak hiç bir işe yaramaz hale gelmiş olduklarından ilga olunmuş olmakla ba'dema yeniçeri adını bile lisanlarına almamalarının ahali-i mahalliyeye tebliğ olunması…"*[110]

Yabancı devlet sefaretleri de bazen Osmanlı devletine casuslar hakkında istihbarat vermiştir. İstanbul'a gelerek kendisini Afgan sefiri olarak tanıtan Nalband Mehmed namında bir şahsın, casus olduğuna dair ihbar olduğu bilgisi İngiliz sefareti tarafından Osmanlı Devletine bildirilmiştir.[111] Avrupalı devletlerin teşkilâtlı casusluk örgütleri ile baş etmekte oldukça zor durumda kalan Osmanlı Devleti, teşkilâtlı bir istihbarat örgütü kurmanın zorunluluğunu anlamıştır

---

[109] BOA. Cevdet Tasnifi, Hariciye, Belge No:132- 6599

[110] BOA. Cevdet Tasnifi, Askeriye, Belge No: 71 -3332

[111] BOA. Hat. Belge No: 1181- 46633

1.4. İran'a Giden Osmanlı Casuslarının Tahsisi ve Ücretleri

Dönemin arşiv belgelerinde casusluk kurumun yapısı hakkında sınırlı bilgi olmakla birlikte daha çok yapılan casusluk faaliyetleri hakkında bilgi ve belgeye rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, XIX. yüzyıl başlarında teşkilâtlı bir istihbarat kurumu olmamakla birlikte ücretleri devlet tarafından karşılanan casuslar kullanılmıştır. İran'a gönderilen casusların tahsisine ve ücretlerine baktığımızda birçoğunun vilayetlerce tahsis edildiğini ve ücretlerini buralarca ödendiğini görülmektedir. 1852 tarihinde Erzurum defterdarına yazılan yazıda, yıllık beş altı bini geçmemek şartıyla vilayetlerce kullanılacak casusların harcırah masraflarının vilayet emvalinden karşılanması gerektiği bildirilmektedir.[112] Maaşla çalışan casuslar dışında yevmiye ile çalışan casuslar da kullanılmıştır. Casusluk için birkaç defa Ahıska'dan İran ordusuna giden Abdülcelil'e bu hizmeti karşılığına mukabil cizye malından yevmi yirmi akçe vazife verilmiştir.[113]

Gönderilen casusların masrafları için eyalet ve sancaklara, casus masrafları olarak harcamaları yönünde ayrılan bütçeler ve miktarları da belirtilmiştir. İran'ın tedariki hakkında haberdar olmak için gönderilen hafiyelerin ücreti olan meblağın düzenlenen bin kuruştan başka, Gevar ve Alpak sancaklarınca sarf olunan toplam üç bin iki yüz elli kuruşluk Hicri 1301 senesine denk olan tertibine ilaveten, sarfı lüzum görülen meblağın Hicri 1302 senesine sarfına ayrılmış olan beş bin kuruşun dahi sarf edilmesi için istenen izin Şura-i Devlet-i Dâhiliye dairesinin kararı üzerine, üç bin iki yüz elli kuruşa ilave olarak, sarfına lüzum görülen beş bin kuruşun bu seneye mahsûs olmak üzere Hicri 1302 senesine dâhil edildiği bildirilmiştir.[114] Yine bir başka belgede, İran tarafına gönderilen hafiyelerin ücreti olmak üzere şimdiye kadar bin yedi yüz kuruş Gevar ve bin yüz elli kuruş Alpak sancaklarınca sarf olunmuş olup, sonraki seneye kadar bin yedi yüz elli kuruşun dahi sarfına ihtiyaç duyulması halinde durumun müsait olmaması yüzünden, adı geçen meblağın kabulü ile beraber, ileride bul yolda zorunlu

---

[112] BOA. C. HR., Belge No:106- 5297

[113] BOA. C. AS., Belge No:374 -15484

[114] BOA. Dâhiliye Evrakı, Mektubî Kalemi, Belge No: 1356 -94;1367 -113

bir harcama çıkması durumunda tekrar izin isteyerek zaman kaybı olmaması açısından bir sonraki seneye ayrılmış olan beş bin kuruşun sarfına izin verilmiştir.[115]

Görevlendirilen casuslara maaş bağlanmakla ve yevmiye vermekle yetinmeyen Osmanlı Devleti casusluk faaliyeti sırasında şehit olması durumunda, casusların ailelerine yardım dahi etmiştir. 1856 tarihli bir belgede casusluk hizmetinde şehit olan Hopalı Numanoğlu Hasan'ın iki yetimine "*atiyye-i seniyye*"[116] verildiği belirtilmiştir.[117]

İran tarafına gönderilen casuslar askeri ve siyasi istihbarat dışında bölgede yaşanan doğal afetler, salgın hastalıklar ve ilginç olaylar hakkında istihbarat faaliyetinde bulunmuşlardır. Tebriz'de büyük bir deprem olduğu ve yine Tebriz'de iki başlı bir çocuğun dünyaya geldiği bilgisinin yanında İran'da baş gösteren kolera salgını gibi bilgilerin gönderilmesi ve istihbarat faaliyetlerini çok yönlü olduğunu ortaya koymaktadır.[118] Çıldır Valisi Sabit Paşa'nın istihbaratına göre, Şoşi ve Karabağ'da İbrahim Han kızını Tahran'da şahlık iddiasında bulunan Ağa Muhammed Han'ın birader zâdesi Baba Han serdarına verip, nevruzda düğünlerinin yapılacağını öğrenmiş ve Tiflis Hanı Ereğli Han'ın hasta olduğu, Tiflis'e Han tayin ettiği Görki ismindeki oğlu ile diğer kardeşleri arasında anlaşmazlık çıktığı istihbaratını elde etmiştir.[119] Öyle ki, Mekke'ye gelen İranlı hacıların namaz kılarken ve tavaf ederken sünnete mugayir bazı halleri dahi bildirilmiştir.[120]

İran'a gönderilen casuslar arasında Ermeniler ve Türklerin yanında bir meslek erbabından kişiler bulunmaktadır. Beyazıd'a casusluk için gönderilen Eleşkirtli casus Kirkor'un Behlül Paşa'nın orduya gönderdiği kâğıdı İranlılara yakalatarak işkence dahi görmüştür.[121] İran'a gönderilen casusların seçiminde dikkat edilen bir diğer husus ise

---

[115] BOA. İradeler, İrade-i Şura-yı Devlet, Belge No:81-4788

[116] Padişahların verdiği hediyeler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan atiyye, hediye, bahşiş demektir. Padişahlar muhtelif vesilelerle saray ve hükümet hizmetinde bulunanlara atiyye verirlerdi. Atiyye olarak para verildiği gibi, kılıç saat, enfiye kutusu da verilirdi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Fasikül, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.110.

[117] BOA. MKT.UM., Belge No:111-99

[118] BOA. HR.MKT., Belge No:4-45 ; Hat. 771-36183/E

[119] BOA. Hat. Belge No: 35 - 1743

[120] BOA. Hat. Belge No:550-27133/C

[121] BOA. Hat. Belge No:802-37099/C

güvenilir olmaları gereğidir. Bölge valileri İran tarafına mutemet casuslar gönderilmesinin gereğine vurgu varmışlardır.[122]

Bazen de istihbarat faaliyetleri için gönderilen casusların gönderdikleri yanlış istihbaratın bir takım olumsuz neticelere yol açtığı için bu tür istihbarat da bulunanların cezalandırılması istenmiştir.[123] Casus ve kılavuzlara verilmesi gereken meblağ hükümet tarafından düzenlenerek sarfına izin verildiği halde casusluk için bulunan şahısların istihbaratının sağdan soldan duyulan haberlerden ibaret olduğu ve bu işitilen haberlerin dahi geciktiği, bu nedenle bu tür istihbarattan ciddi bir netice almanın gayri mümkün olduğu dile getirilmektedir.[124]

Hicri 1202 tarihli belgede orduya gönderilen casus eşya listesi.[125]

Kılıç 2 Aded	Tüfenk 2 Aded	Cehari sim 1 Aded	Nargüle 1 Aded	Bir miktar avd	Şali çuba 1 Aded
Duhuri şal 3 Aded	…….	Bıyık tarağı 1 Aded	Entari çiçekli 2 Aded	Şalî çakar şiş 1 Aded	…….
……	Marpuç 2 Aded	Lüle 2 Aded	Duhan 4 Aded	……	Aba yelek 1 Aded
Kuşak 1 Aded	Kalpak 2 Aded	Gömlek 3-1 =2	Beyaz …… 1	…….. 1	Kağıd kılıfı 1
Çuka entari 1	Mangal	Kolan 1	Desbihler 1	……. 1	Tömbeki 2
Kamâne Aded 4	Sim ……. 2	Köstek 3	Ayrık kese 3	Kese başlık 1	Entari …… 2
İhram 1	Kaşayamaa fırça 1	Heybe 2-1=1	Köhne başlık 1	……. 1	Kaşık 3

[122] BOA. C.AS., Belge No:999-43692

[123] BOA. Sadaret Evrakı, Nezaret ve Devâir Evrak, Belge No:403-84

[124] BOA. Yıldız Evrakı, Askerî Maruzat, Belge No:204-2

[125] BOA. C.AS., Belge No:1056 – 46453

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1789-1848)

2.1. Ağa Muhammed Han Dönemi (1795-1797)

Ağa Muhammed Şah, Şah İsmail gibi başta Kaçarlar olmak üzere, sadece Türk unsuruna dayanarak, İran'da yeni bir Türk sülalesinin hâkimiyetini kurmuştur. Eskiden büyük bir köy olan, Safevîler ve Kerim Han zamanında biraz imar gören Tahran, ilk defa bir devlet merkezi haline getirilmiş, böylece resmen Kaçar Devleti'nin temelleri atılmıştır.[126]

Ağa Muhammed Han'ın Kaçar Devleti'ni kurma faaliyetlerinde sırasında, kardeşleri ile giriştiği mücadeleyi ve Rusya'nın bu durum karşısındaki tavrını öğrenmek isteyen Osmanlı Devleti, Rusya'nın bir gazete ilanı ile İran'da iktidar mücadelesi veren Ağa Muhammed Han'a destek verdiğini ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında vuku bulacak bir seferde İran'ın, Rusya'nın yanında olacağı hakkındaki neşriyatı üzerine, Bağdat ve Basra Muhafızı Süleyman Paşa olayın tahkiki için bölgeye casus sevk etmiş, hem bu neşriyat, hem de iktidar mücadelesinde bulunan Ali Murad Han hakkında malumat almaya çalışmıştır.[127]

İran tarafından gelen casusun verdiği bilgiye göre; Hoy Hanı Cafer Kuli Han hâlâ şahlık davasında olan Baban Han Şah'a isyan etmesinden dolayı, üzerine asker sevk edilmiş ve Cafer Kuli Han Hoy'dan firar ederek Beyazit tarafına geçmiş ve bir miktar askerini Beyazit hududunda bırakarak, Revan tarafında Makü'de ikamet ettiğini Beyazit Mutasarrıfı Mahmud Paşa'ya bildirmiştir.[128] İran ile Rusya arasındaki ilişkileri anlamak ve Tiflis, Hoy, Revan tarafları hakkında malumat almak üzere gönderilen casusların malumatına göre, Ahıska'da misafir olarak ikâmet etmekte olan Gürcistan ümerasından Keyhüsrev Bey'e, Erzurum Gümrüğü malından tahsis kılınmış olan yevmi

---

[126] Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu..., s. 51.

[127] BOA. Hat. Belge No: 10- 348/A

[128] BOA. C.HR., Belge No:159 - 7937

on beş kuruşun hiçbir mazeret gösterilmeyerek verilmiş ve diğer mahallerden gelen evrakların tercümeleri de gönderilmiştir.[129]

Osmanlı Devleti Ağa Muhammed Han'ın 1795 tarihinde gerçekleştirdiği Kafkasya ve Gürcistan harekâtını yakından takip etmiştir. Bölge valileri ve sınır muhafızları durumu sürekli olarak İstanbul'a rapor etmişlerdir. Kafkasya ve Gürcistan hanları Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek, askeri yardım ve iltica edenlerin himaye edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Ancak, Osmanlı Devleti İran ile sulh içerisinde olduğunu ve İran'ın bu sulha riayet ettiği sürece askeri yardım ile gelecek olan mültecileri kabul edilmesine karşı olduğunu bildirmiştir.[130] Çıldır valisi Mehmet Paşa, Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'i işgali hakkında, bölgeye gönderdiği casuslar verdiği malumata göre, Ağa Muhammed Han'ın ordusunun aşırı sıcaklar sebebiyle Tahran civarında yüksek bir yerde yayladığını, Tiflis Han'ı ile iki dost ülke gibi iyi münasebetlerin tesis edildiğini ve Osmanlı topraklarına herhangi bir saldırı olmadığı bilgisini İstanbul'a bildirmiştir.[131]

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın işbirliği içerisinde olduğu bir dönemde Rusya'nın İran topraklarını işgale başlaması üzerine, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalacağını bilmeyen Ağa Muhammed Han, Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuştur.[132] Osmanlı Devleti, Ağa Muhammed Han'a güvenmediği gibi, yeni bir savaşa girmeyi de göze alamamış, İran tarafının tutulması durumunda Rusya ile karşı karşıya gelmekten çekinen Osmanlı Devleti, Rusya'nın desteklenmesi durumunda Rusya'nın daha da güçlenerek Azerbaycan'dan aşağı inerek Anadolu topraklarını tehdit etmesi endişesi sebebiyle, iki devlet arasında tarafsızlık ilkesini benimsemiştir. İran ile Rusya mücadelesinde İran Şahının ölmesi Kafkasya meselesinin yarım kalmasına neden olmuştur.[133]

---

[129] BOA. C.HR., Belge No: 118- 5863

[130] Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, (Haz., Dündar Günday), C. V, İstanbul 1984, s. 203

[131] BOA. Hat. Belge No: 258 -14870

[132] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s. 204

[133] Karadeniz, a.g.t., s. 121

2.2. Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834)

Kaçar Hanedanı'nın kurucu Ağa Muhammed Han'ın kardeşi, Kuli Han'ın oğlu olan Feth Ali Han'ın asıl adı Baba Han'dır. Ağa Muhammed Han'ın çocuğu olmadığı için Feth Ali Han veliaht tayin edilerek, Fars, Kirman ve Yezd bölgelerine vali olarak gönderilmiştir. Amcası Ağa Muhammed Han'ın ölümü üzerine, 1797 tarihinde Tahran'a gelerek Şahlığını ilan etmiştir.[134] İran'daki bu taht değişikliğini ile ilgili olarak Osmanlı Devleti, Van muhafızı Emin Paşa'nın İran'a gönderdiği Nuri ve İbrahim adlı iki casus vasıtası ile Şah'ın tahta geçtiğini ve Rusya sefirinin 500 süvari ile Şah'ı tebrike geldiğini bilgisini İstanbul'a bildirmiştir.[135]

Cafer Kulî Han'ı Tebriz ve Hoy Beylerbeyi olarak tayin eden Feth Ali Şah, Cafer Kulî Han'ın bir müddet sonra isyan ederek bağımsızlık iddiasında bulunması üzerine, Abbas Mirza komutasındaki bir orduyu Cafer Kulî Han üzerine sevk etmiştir. Yapılan muharebede yenik düşen Cafer Kulî Han, Erzurum valisi Abdurrahman Paşa vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin herhangi bir bölgesinde ikamet izni istemiştir. İran'daki bu iktidar mücadelesi ile Osmanlı Devleti topraklarında ikamet talebi iki devlet arasındaki ilişkileri oldukça zedelemiştir. İran Devleti'nin Cafer Kulî Han'ın iadesi veya öldürülmesi isteği,[136] Osmanlının diplomatik çabaları neticesinde bertaraf edilerek Cafer Kulî Han'ın Rusya'ya gönderilmesi sağlanmıştır. Cafer Kulî Han 1815'deki ölümüne kadar burada kalmıştır.[137] Burada bahsedilmesi gereken bir diğer husus casusluk meselesi ile ilgilidir, Cafer Kulî Han 1815 tarihinde Rusya'da ölmesine rağmen daha erken tarihli bir belgede, gönderilen casusun, Cafer Kulî Han'ın bir Rus saldırısında korkusundan öldüğü bilgisi vermekle yanlış istihbaratta bulunmuştur.[138]

---

[134] BOA. Hat. Belge No:1436 -59042; BOA, Hat. Belge No:173 -7490/A

[135] Tahsin Yazıcı, "*Feth Ali Şah*", **D.İ.A.,C**. XII, İstanbul 1995, s.451. ; Saray, Türk-İran Münasebetlerinde…, s. 62.

[136] BOA. Hat. Belge No:788 -36752

[137] Karadeniz, a.g.t., s. 122.

[138] BOA. Hat. Belge No:92 - 3777/C

2.2.1.Vehhabilerin Kerbela ve Necef'e Saldırısı

Şiîlerce kutsal sayılan Kerbela ve Hz. Hüseyin Türbesinin Suudi Vehhabbi hareketine mensup kişiler tarafından 1802 tarihinde saldırılması ve yağma edilmesi, Osmanlı-İran ilişkileri etkileyen bir diğer önemli mesele olmuştur. Bağdat valisi olarak atanan ve Vehhabbilerin tenkili için görevlendirilen Ali Paşa, Baban mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'yı da yanına alarak, 1804 tarihinde Hille'de Vehhabbiler üzerine yürüyerek mağlup etmiş, Vehhabbi reislerinden 25 kişinin kellesini alarak tekrar Bağdat'a dönmüştür.[139] Vehhabbilerin Şiîlerce kutsal sayılan yerleri tahrip etmesine tepki gösteren Şah'ın, Osmanlı hududları içinde bulunan kutsal yerlere ve Vehabbilere müdahale edeceğinin casuslar tarafından haber verilmesi üzerine, Vâni Süleyman Paşa'nın İran'a tahrirat sunmasına müsaade edilmiştir.[140]

Ali Paşa'nın Vehhabbiler üzerine yürürken yanına aldığı Abdurrahman Paşa ile bu harekâta katılan Köy mutasarrıfı Mehmet Paşa arasında ailevi meseleler yüzünden çıkan anlaşmazlık neticesinde, Mehmet Paşa'yı öldürerek mallarına el koyması karşılığında hiçbir ceza ile karşılaşmamasından cesaret alarak sağa sola saldırmaya başlamıştır.[141] Abdurrahman Paşa'nın bu hareketleri karşısında, Ali Paşa üzerine gönderilmiştir. Ali Paşa, gönderdiği casuslar ile Abdurrahman Paşa'nın Kürdistan civarında Merivan bölgesinde olduğunu ve muhtemelen bu firarda kendisine yardım edilerek İran'a gittiği bilgisini öğrenmiştir.[142] İran'a firar eden Abdurrahman Paşa iki devletin arasını bozmak için Şah'ı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır.

2.2.2. Ruslara Karşı Osmanlı-İran Askeri İşbirliği

Fransa'nın kışkırtmasıyla Rusya ile savaşa başlayan Osmanlı Devleti, Napolyon'un Rusya'ya karşı ittifak talebine olumlu bir yanıt alamaması üzerine, Rus

---

[139] Karadeniz, a.g.t. ,s. 122. BOA, Hat. Belge No:4126 -105

[140] BOA. Hat. Belge No:93-3797/C

[141] Karadeniz, a.g.t., s. 123.

[142] BOA. Hat. Belge No:160 - 6671/C

Çarı I. Aleksander ile Tilsit'te 1808 tarihinde gizlice anlaşarak hem Osmanlı Devleti, hem de İran'ı Rusya karşısında yalnız bırakmıştır.[143]

İngiltere, Fransa'nın Rusya ile anlaşması üzerine, Osmanlı Devleti ve İran üzerindeki nüfuzunu arttırmaya çalışarak 1809 tarihinde Osmanlı Devleti ile "*Çanakkale*" (Kale-i Sultaniye) ve İran ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır. İngiltere devleti bu sayede Osmanlı ve İran ile ittifak kurmayı düşünmüştür.[144] Yapılmak istenen bu ittifak için ilk adım İran'dan gelmiştir. İran, İngiltere'nin İstanbul Elçisi ile Tahran elçiliği vasıtasıyla Osmanlı ve İran nezdinde Rusya'ya karşı oluşturulmak istenen iş birliği girişimleri hızlanmıştır. Yapılan temaslar çerçevesinde İran, Muhammed Ali Mirza Ruslara karşı savaşmak için Revan'a göndermiştir.[145]

Rusya'nın Osmanlı-İran ittifakını bozma girişimleri olumlu bir netice vermemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ve İran 1810 tarihinde Rusya'ya savaş açmışlardır. Kendisine karşı başlatılacak olan askeri harekâttan haberdar olan Tormusof, Ahıska'da toplanmakta olan Osmanlı-İran müttefik kuvvetlerini ani bir baskınla yenilgiye uğratıp bu ilk müşterek harekâtın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.[146]

II. Mahmud, Erzurum valiliğine atanan Emin Paşa'ya gönderdiği fermanla, Rusya'ya karşı girişilecek harekâtın ehemmiyetinden bahsetmekteydi. Kafkasya ve Dağıstan'a gönderilen Osmanlı ve İran casusları bölgedeki Müslüman halkı Rusya'ya karşı ayaklandırmaya çalışmaktaydı. Bu durum karşısında boş durmayan Rusya ise Osmanlı Devleti ile İran'ı birbirine düşürme girişimlerinden geri kalmıyordu.[147]

Revan Serdarı Hüseyin Han ve Erzurum valisi Emin Paşa'nın 1811 tarihinde Gürcistan'a yapmayı plânladıkları saldırı görüşmeleri esnasında Emin Paşa'nın Rusların suikastına uğraması üzerine korkuya kapılarak, Kars'a geri çekildi. Böylece, Osmanlı ve İran ordularının Ruslara karşı plânladıkları müşterek saldırı engellenmiş oldu. Kars ve Revan cephelerindeki başarısızlığın diğer bir sebebi, iki taraftaki ordu komutanlarının

---

[143] Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1994**),** İstanbul 1995. s.27-26

[144] Uçarol, a.g.e., s.101.

[145] Karadeniz, a.g.t., s. 124-125.

[146] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C.V, s. 2461.

[147] Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990. s. 92.

birbirine olan güvensizlikleri, bu bölgedeki Kürt aşiretlerinin Rusya tarafından elde edilmesiyle Osmanlı ve İran kuvvetlerine katılmaları engellenmesidir. Sonuç olarak Rusya'ya karşı gerçekleştirilen ittifak istenilen sonucu vermemiştir. Osmanlı Devleti Rusya ile 1812 tarihinde "*Bükreş Anlaşması'nı*" imzalamış, böylece Rusya'nın bu cephedeki kuvvetlerini İran tarafına kaydırması ile savaşın İran aleyhine devam etmesine zemin hazırlanmıştır.[148]

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile anlaşma yapması üzerine, İran, Rusya ile mücadeleye tek başına devam etmek zorunda kalmış, Osmanlı Devleti de bu durumu yakından takip etmiştir. İran askerinin kış mevsimini gelmesi ile geri çekilerek, Tebriz'e geri dönmüştür. Osmanlı Devleti, asker toplama girişiminde bulunan İran'ın bu hareketini Rusya'ya geri saldırmak için mi yoksa Osmanlı Devleti'ne saldırmak için mi olduğundan emin olmak için Erzurum Valisi Mehmed Emin Paşa tarafından casuslar göndermiştir.[149] Osmanlı Devleti'nin, İran'a gönderdiği bir diğer casusun imzasız olarak gönderdiği bir mektupta ise Rusya'nın, İran'dan aldığı yerlerde, Erdebil karşında, Ertek dağında ve Kızılgervan'a yeni kaleler inşa etmekte olduklarını bildirmiştir. Ayrıca Horasan ve Şiraz taraflarında karışıklar çıktığı, Şah'ın Horasan'a gönderdiği askerlerini perişan olduklarını, Abbasi Han ile Şah'ın oğlunun Horasan Kalesine hapsedildiğini ve İran'ın İstanbul'da Ağa Hüseyin namında bir casusu olup her havadisi onun ihbar ettiği bilgisini İstanbul'a bildirmiştir.[150]

2.2.3. 1812-1823 Yılları Arasında Osmanlı-İran İlişkileri

İran, iki ülke sınırları arasında sürekli değiştiren konar-göçer aşiretleri firari olarak kabul edip, Osmanlı Devleti'nden bunların iadesini talep etmiş, yaşanan bu olayın müsebbibi olarak Muş mutasarrıfının ihmalinin neden olduğunu bildirerek, cevap istemiştir. Osmanlı Devleti'nden beklediği cevabı alamayan Revan serdarı Hüseyin Han ve kardeşi Hasan Han birlikleri, bazı İran aşiretleri ile birlikte, Kars'ta yağmalama hareketine girişmişlerdir. İran ordusunun bu yağma harekâtı hakkında malumat almak isteyen Osmanlı Devleti, Hafız Ali Paşa'nın İran ordusuna gönderdiği casusun kaleme

---

[148] Uçarol, a.g.e., s.130. vd.

[149] BOA. Hat. Belge No:722 - 34392/B

[150] BOA. Hat. Belge No:807 - 37194/D

aldığı mektubunda, Hasan ve Hüseyin Hanların orduları hakkında şu bilgilere yer vermiştir; Hüseyin Han'ın piyade ve süvarisi elli bin olup, Toprakkale'ye on altı saat mesafede dört adet top ve otuz zembereği[151] olduğunu, Toprakkale'de olan yüz adet ser-bâzı[152] ve bundan başka bir yerde askeri olmayıp yalnız Beyazit kalesinde iki yüz süvarisi vardır. Hüseyin Han'ın asıl gayesi güya Mahmud Paşa'nın üzerine yürümekmiş ancak, bulunduğu mahal nedeni ile buna cesaret edememekte ve bir taraftan ordusundan bir gece yirmi otuz süvari firar ederek suikast girişiminde bulunmaktadır. Şehzade ise Hoy bulunmakta olup, bu bölgede herhangi bir hareket bulunmamaktadır. Hasan Han kuvvetlerine Süleyman Han gönderilmiştir.[153]

1820'de Muş ve Bulanık'a kadar gelen İran ordusu, Muş mutasarrıfı Selim Paşa'yı bozguna uğrattıktan sonra Haydaranlı aşiretini ele geçiremeden İran'a dönmüştür. İran yapmış olduğu bu sınır ihlallerini kabul etmeyen Osmanlı Devleti, İran'a ait Celali aşiretinin kendi topraklarına yapmış olduğu yapma hareketi sonucu ele geçirdiği malları İran'dan istemiştir. Yaşanan bu konar-göçer aşiretler meselesine birde İranlı hacılar meselesi eklenince Osmanlı Devleti ve İran arasında bir savaş yaşanma olasılığı artmıştır.[154]

Alına bütün tedbirlere ve ılımlı siyasete rağmen 1821 tarihinden sonra İran ile savaş tehlikesi iyiden iyiye hissedilmeye başlamış, savaş hazırlıkları için tedbir alınması yönünde emirler gönderilmeye başlanmıştır.[155]

Osmanlı Devleti ve İran heyetlerinin Erzurum'da yaptıkları görüşmeden olumlu bir netice çıkmayınca Feth Ali Şah Osmanlı Devleti ile ilişkilerin kesilmesini istedi. İran 1813 tarihli Gülistan Anlaşması ile kaybettiği toprakları Osmanlı Devleti topraklarına göz dikerek telefi etmeyi düşünüyor, İran'daki Rus elçisi de İran'ı Osmanlıya karşı

---

[151] Muharrik kuvvetle kullanılan çelik veya pirinçten yapılan bir ok adıdır. Farsça Zemburek'ten bozmadır. Başparmak kalınlığında ve dirsek uzunluğunda olan bu okun dört yüzü vardır. İsabet ettiği yeri deler. Arka arkaya duran iki adamı deldiği vâki. Duvarların taşlarına nüfuz eder. Bkz. Pakalın, a.g.e., C.III., s.652.

[152] Cesur, yiğit, yürekli anlamına gelen, İran'da bir sınıf asker Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitap evi Yay. Ankara 1993. s. 940.

[153] BOA. Hat. Belge No:793 -36833/O

[154] Uçarol, a.g.e., s.157.

[155] Karadeniz, a.g.t., s. 132.

kışkırtıyordu.[156] Osmanlı Devleti'nin Mora İsyanı ile meşgul olmasını fırsat bilen İran, Bağdat ve Erzurum olmak üzere iki cephede savaş açmıştır. Osmanlı Devleti ve İran arasında başlayan bu savaşla birlikte iki devlet arasındaki casusluk faaliyetleri de hız kazanmıştır. Öyle ki İran, Yeniçeriler arasına dahi casus sokmuştur. İran'ın Bektaşi Haydar Baba namında bir casusu olduğu bilgisi üzerine yeniçeri ağası tarafından etraflıca soruşturulduktan sonra İran'a gönderilmesinin uygun olacağı ve Şark Seraskerine dahi İran'a gönderilmesi veya Erzurum'da tevkif edilmesi hususunu bildirmiştir. Casus Haydar Baba'nın bir Tatara teslim ile İran'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Yazıcı başı Ağa kapısına gelerek Bektaşi Haydar Baba hakkında bir tahkikat yaptırmış bu tahkikata göre; İran'ın bu bölgede casusları olduğunu ve Osmanlı Devleti ile muharip olan İranlıların Osmanlı askerlerine kurşun atmaları, padişah ocağı olan Yeniçeri kapısında ikame olunmasının caiz olmadığını dile getirilmiştir.[157]

2.2.3.1. Erzurum Cephesi

Osmanlı Devleti ve İran arasındaki görüşmelerden olumlu bir netice çıkmaması üzerine İran savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bu durum karşısında boş durmayan Osmanlı Devleti İran gönderdiği casuslar vasıtasıyla İran hakkında malumat elde etmeye çalışmıştır. Yapılan müzakereler neticesin İran'ın Erzurum ve Bağdat'a saldırıları karşısında alınacak tedbirler belirlenerek fesat erbapları ve casusların yalanlarına karşı tedbirli olunması istenmiştir.[158] Bayezit'in İranlılar tarafından kolayca zapt edilmesi, bölgedeki Osmanlı askerleri üzerinde panik yaratmış ve Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. İlerleyişine devam eden İran ordusu, Doğu Anadolu'da Bayezit, Toprakkale, Eleşkirt, Muş, Erciş ve Bitlis gibi yerleri zapt etmiştir.[159]

Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesi ile İran ordusu ilerleyişine devam ederek birçok Osmanlı şehrini ele geçirmeye başlamıştır. Bu ilerleyiş karşısında gönderilen casuslarla haber almak isteyen Osmanlı Devleti, gönderdiği casuslar ile İran askerinin Muş üzerine yürüdüğünü ve 40 binden fazla asker ile Maraş civarına yaklaştığını, Van

---

[156] Uçarol, a.g.e., ss.155-157.

[157] BOA. Hat. Belge No:284 -17078

[158] BOA. Hat. Belge No:793 - 36833/O; 795 - 36899

[159] Erendil, a.g.e., s. 119.

ve Kars civarında 500 asker bırakarak işe yarayan bütün askerlerini yanına alarak ilerlemeye devam ettiği bilgisi öğrenilmiştir.[160] İran'ın üç ayrı koldan saldırması karşısında zor durumda kalan Van muhafızı Mahmud Paşa bu saldırıya tek başına karşılık veremeyeceğini bildirerek, asker ve para yardımı yapılmasını istemiştir.[161] İran kuvvetlerinin başarılarında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın, İran tarafını tutmasıyla emrindeki Kürt kuvvetlerinin de Osmanlı karşısında yer alması etkili olmuştur.

Beyazit tarafına gönderilen Eleşkirt'li casus Kirkor'un, Behlül Paşa'ya verdiği ifadesinde; Osmanlı askerinin Beşköy ve Eleşkirt'e vardığı ancak, bu gelen askerlerin bir faydası olmayıp, Diyadin'e gelecek üç dört bin asker ile İranlıları zapt edeceğini bildirmiştir. Sepki aşiretinin İranlılarda ayrılması sağlanıp Osmanlı hududu dışına çıkarılması da bir fayda sağlamamış, Selim Paşa Kaleyi zapt etmiştir. Kalede altmış kadar Acem olduğunu ve bu Acemlerin reayadan bakire bir kızı zorla kaleye götürmeleri nedeni ile hem İslâm ahalisi hem de reaya tarafından nefretle karşılanmış olduklarını ve Acemler arasında ikilik olduğunu ifade etmiştir. Behlül Paşa'nın Küçük biraderi Mustafa Diyadin'e yerleşmiş ve Hasan Han'ın Diyadin'e gelen kuvvetleri haber vermesi istenmiştir. Zilanlı Hüseyin Ağa'nın gönderdiği kâğıtların ele geçmesi ile Hasan Han'ın bin kadar adam ile Çimen ve Gölkarye civarında ikamet ettiğini ve Acemlerde ortaya çıkan salgın nedeni ile helak oldukları için dağlara firar etmekte olduğundan Osmanlı Devleti'ne saldıracak mecali olmadığını söylemiştir. Sepki aşireti aldıkları dil ve kelle için Hasan Han'da yardım istemişse de gerekli yardımı alamamıştır. Casus Kirkor elindeki kâğıtlarla birlikte, Acemler tarafından yakalandığını ve kendisine işkence edildiğini, elindeki kâğıtları vermemek için kâğıtlar üzerine mühür basıp itimat ettiği bir şahıs ile gönderdiğini de belirtmiştir.[162]

Selim Paşa'nın İran yanlısı bir politika izlemesi ise İran'ı Osmanlı topraklarına düzenleyeceği seferler için daha çok cesaretlendirmiştir. Ancak, Maraş valisi Celal Paşa, Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın hıyanet ederek geri çekildiğini ve bu hareketin askerin firarına neden olduğunu ve ordunun bozularak Hasankale'ye çekildiğini

---

[160] BOA.C.HR., Belge No:54 -2659 ; BOA. Hat. Belge No:772 - 36209/A

[161] BOA. Hat. Belge No:771 - 36180/S

[162] BOA. Hat. Belge No:802 - 37099/C

bildirmiştir.[163] Erzurum Valisi Hüsrev Paşa'da Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın kuvvetleri arasında İran Şehzadesinin ve Revan Han'ı Hasan Han'ın casusları olduğunu bildirmiştir.[164] İran, Osmanlı ordusu içine soktuğu bu casuslar vasıtasıyla Kürt kuvvetlerinin Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almasını sağlamışlardır.

Mezheplerinin Şiî mi yoksa Sünnî mi olduğu bilinmeyen, Osmanlı-İran sınırında yaşayarak bazen Osmanlı, bazen de İran yönetimlerine sığınan Kürt aşiretlerini himaye eden İran Devleti, böylece güç kazanmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti ise, bu tehlike karşısında; Kars, Çıldır, Muş, Trabzon valilerine Şark Seraskeri Mehmet Emin Rauf Paşa'ya yardımcı kuvvet göndermeleri için yazılar yazmıştır. Bu sırada Erzurum valisi, İranlıların Ruslar ile ittifak yaptıklarına dair duyumlar almışsa da, bu konuda kesinlik yoktur. Kars Naibi Şerif Mehmed İran tarafına gönderdiği casusun, İran ordusunun Kars kalesine saldıracağı bilgisini getirmesi üzerine asker, erzak ve mühimmat gönderilmesini istemiştir.[165] Kürtlerle karışık İran askerleri, Kars eyaletine bağlı Kağızman eyaletine taarruz ederek halkın hayvanlarına ve eşyalarına ve Bayezit sancağı halkına zarar vermişlerdir.[166] İran'ın bazı Kürt aşiretleri ile gerçekleştirdiği bu saldırı üzerine Kars Muhafızı Osman Paşa tertip etmeyi başardığı bazı Kürt atlıları ile birlikte saldırıya karşılık vermeye çalışmış, birçok kelle ve casus ele geçirmiş, ele geçirilen kesik başlar ve casuslar Dersaadet'e gönderilmiştir.[167]

İran tarafına gönderilen casus gelip, Kars Muhafızı Osman Paşa'ya şu bilgileri vermiştir; İran'ın istilasında olan Şuregel ve Kızılçakçak mevkilerindeki reaya haneleri tahrip edildiğinden bölge ahalisi doğu tarafına doğru gitmiştir. İranlılar reaya içindeki Subaşıları bağlayıp götürmüşlerdir. İran ile Rusya arasındaki ilişkilere gelince iki devlet arasında dostlukta, düşmanlıkta yoktur. Yine Kars tarafından gelen Mahmud ve Hüseyin Ağa Kars'ta asker ve zahire olmadığını ve acilen zahire ve asker sevk edilmesini belirtmişlerdir. Mahmud ve Hüseyin ağa Kars'ta bir araya gelemediklerinden

---

[163] BOA. Hat. Belge No: 768 - 36164

[164] BOA. Hat. Belge No:816 - 37298/C

[165] BOA. Hat. Belge No:768 - 6167/D

[166] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. VI., s. 2826.

[167] BOA. Hat. Belge No:514- 25140/A ; 515 - 25171

sokak aralarında ve kahvelerde kalmış perişan olmuşlardır. Kars'ın köylerinin dahi perişan olduğundan bahsetmiştir.[168]

Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu 1822 yılında Elbak ve Erciş Kalesi taraflarına saldırılarda bulunmuş ve Erciş Kalesi'ni zapt etmiştir. Yapılan muharebe de İran ordusu geri püskürtülmüş, kışın bastırmasıyla birlikte de İran ordusu Tebriz'e çekilmiştir.[169] Yaşanan bu muharebeler esnasında askerlerin ulufelerini götürüp dönen Cebeci Mustafa Ağa yolda hüviyeti meçhul iki şahsa tesadüf gelmiş, bu şahıstan birinin İran casusu olma ihtimali üzerine üzerindeki evraklar tetkik edilerek İran casusu olduğu anlaşılmış ve casusun elindeki bütün Farsça evraklar tercüme ettirilerek, Erzurum Valisi Rauf Paşa'ya gönderilmiştir.[170]

Kış mevsimi ile geri çekilen İran ordusu bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte Abbas Mirza kuvvetleri, Tebriz üzerinden Osmanlı sınırlarına doğru harekete geçmiştir. Şiddetli çatışmaların yaşandığı Erzurum cephesinde, Cebbarzadeler'den Celalettin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, İranlılar karşısında bir takım başarılar kazanmışsa da, Abbas Mirza birtakım İran aşiret ve kabilelerini toplamış, üstelik Osmanlı Devleti'ne tabi olan Kürt aşiretlerinin çoğunu daha önce hâkimiyeti altına almış olduğundan, Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Ancak, Eleşkirt ordusunu yendikten sonra İran ordusunda hastalık ortaya çıkmıştır. İran ordusu hakkında gelen bu haber üzerine bu olayın hile olması durumu göz önüne alınarak, gevşek davranılmaması hakkında emirler gönderilmiştir. Celal Paşa İran ordusunun geri çekilişinin kesin olduğunu ancak, sebebinin malum olduğunu ve tahkik için bölgeye casuslar gönderildiğini söylemiştir.[171]

Osmanlı Devleti, İran ordusunda yaşanan bu hastalık ve hastalığın doğruluğu hakkında teferruatlı bir elde etmek için bölgeye pek çok casus göndermiştir. Gelen casusların verdiği bilgiye göre İran ordusunda kolera ortaya çıktığı hatta bir gecede bin seksen İran askerinin bu hastalığa yakalandığını, Hoy'a doğru gitmek isteyen İran askerinin bölgedeki şehir ve kasabalara sokulmadığını ve Hoy ile Bayezit arasında bir bölgede olduğu için Revan köylerinde dahi bu hastalığın ortaya çıktığını bildirmişlerdir.

---

[168] BOA. Hat. Belge No:816 -37301/N

[169] BOA. Hat. Belge No:766 - 36124

[170] BOA. Hat. Belge No: 390-20710/A

[171] BOA. Hat. Belge No:793 - 36838/A

Yine Yusuf namında bir casusun verdiği bilgiye göre ortaya çıkan kolera hastalığı sebebiyle Eleşkird'te on iki acem kaldığını, Abbas Mirza'nın da vefat ettiği ve bir sandık içerisine konularak götürüldüğünü, İran ordusunun cephanesine ateş isabet ettiğini bildirmiştir.[172] İran ordusunda çıkan bu salgın sebebiyle geri çekilmiş ve Osmanlı Devleti'nden barış istemek zorunda kalmıştır. Cevdet Paşa bu konuyu anlatırken şöyle der;

> "*Gariptir ki, Abbas Mirza burûce bâlâ Toprakkale'den Çerheci Paşa fırkasını bozmuşken ferdâsi ordusunda bir şiddetlû kolera illeti zuhûr ile İranlılar cenâzelerini defne vakit bulamamışdır. Ve bu illet ol havâlice henüz ma'lum bir şey olmayûp, bağteten böyle zuhûr ile irâs-ı dehşet edicek, İran ordusu târumar ve Abbas Mirza Ric'ate mecbur olmuşdur*."[173]

Osmanlı-İran ilişkilerinin şekillenmesinde, Rusya'nın oldukça büyük tesiri olduğu görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı Devleti ile İran, ortak düşman Rusya'ya karşı koymak için bir araya geldiklerinde, Rusya, onları kolaylıkla birbirinden ayırarak hem Osmanlı, hem de İran Devletleri ile ayrı ayrı uğraşmayı tercih etmiştir. Nitekim 1821 yılında kendi başına hareket eden Rus ajanı Mazaroviç, Osmanlı ve İran'ı silahlı bir çatışma eşiğine getirmiştir.[174]

Osmanlı-İran arasındaki gerginliği bilen Mazaroviç, Rus Çarı'nın İstanbul elçisini çekmesi üzerine bir savaş çıkma ihtimalini düşünerek, Rusya'ya yardımda bulunmak amacıyla İran şehzadesi Abbas Mirza'yı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmıştır.[175] İngiliz elçisi, Abbas Mirza'ya Rusların Avrupa devletlerinin iznini almadan Osmanlı'ya savaş açamayacağını ve İngiltere'nin de şu an böyle bir savaşa karşı olduğunu belirterek, Abbas Mirza'yı savaştan vazgeçirmeye çalışmıştır.

Rusya'nın Tahran elçisi Mazaroviç tarafından kışkırtılan İranlılar, sözde Kürtlerle mücadele etmekte olan Osmanlı hudud askerlerinin İran'a girmiş olduğunu bahane ederek, Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza komutasında Erzurum civarına,

---

[172] BOA. Hat. Belge No:770 - 36179/R ; 771- 36183/E ; 792 - 36826/B

[173] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C.I., s.

295-296.

[174] John F. Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil, (Çev. Sedat Özen), Kayıhan Yay., 3. Baskı, İstanbul 1995, s. 153.

[175] Baddeley, a.g.e.,s.154.

Babanoğulları ailesinin idaresi altında hemen hemen bağımsız bir durumda olan Süleymaniye'ye, hatta Irak'ta bulunan Kerkük'e hücum etmişlerdir.[176]

Erzurum cephesinde yaşanalar, Osmanlı-İran Devletleri arasında çözülebilecek meseleler olsa da yabancı güçlerin müdahalesi ile çözümsüz kalmış, bu iki devleti tekrar karşı karşıya getirmiştir. Her ne kadar kolera, İran'ın geri çekilmesinde etkili olmuşsa da bu çekilmede, dış güçlerin de önemli derecede rolünün olduğu şüphesizdir. Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında varlığını devam ettirmeye çalıştığı bir dönemde, İran'ın Osmanlı Devleti'nin bu zayıf durumunda faydalanmayarak, Erzurum cephesinden geri çekilmesinde yaşanan kolera salgını tek neden değildir. İran bölgesindeki karışık durumdan faydalanarak Afganlıların İran'ı yağma etmeye çalışmaları da etkili olmuştur. Siyasi birliği tehlikeye giren İran'ı geri adım atmaya zorlamıştır.

Osmanlı Devleti, İran ile savaşı ileriye götürdüğü takdirde büyük devletlerin özellikle Rusya'nın çekişme alanı olan Orta Asya ve İran dolayları karışacaktı. Osmanlı ile Rusya'nın dostane geçinmesi de Rusya'yı Fransa'ya karşı kullanmak isteyen ve kendi çıkarlarını düşünen İngiltere'nin işine gelmeyecekti. Çünkü ticaret yollarının zarar görmesi söz konusuydu. Bu yüzden şimdilik, İran ile Osmanlı arasında savaşa neden olacak bir gerginliğin yaşanmaması bütün devletlerin işine gelmiştir.[177]

Osmanlı-İran savaşının Erzurum cephesinde yaşanan olaylar bu şekilde cereyan etmekte iken, doğu sınırında bulunan ve Anadolu'ya geçiş güzergâhı üzerinde yer alan Bağdat cephesinde de bir takım sorunlar yaşanmaya başlanmıştır.

2.2.3.2. Bağdat Cephesi

Osmanlı Devleti'nin Yunan İsyanı ile meşgul olduğu bir dönemde doğu sınırına gereken önemi verememesini fırsat bilen İran, Feth Ali Şah tarafından Irak tarafındaki İran sınırını genişletmekle görevlendirilen, İran şehzadelerinin en büyüğü olan Kirmanşah Valisi Mehmet Ali Mirza komutasındaki ordusu ile Bağdat'a saldırıya geçmiştir. 1821 tarihinde başlayan ve sekiz ay süren Bağdat muhasarasında, Osmanlı-

[176] Baddeley, a.g.e., s. 154.

[177] Güney, a.g.t., s. 45.

İran kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar olmuştur. Ancak, Bağdat Valisi Davut Paşa, iyi bir savunma yapması ve çıkan kolera salgını yüzünden Abbas Mirza geri çekilmek zorunda kalmıştır.[178] Bağdat cephesinde yaşanan bu gelişmelerle ilgili olarak Megazberd Beyi Şerif Ağa'nın gönderdiği casus Nezir, cephede yaşananlarla ilgili şu bilgileri kaydetmiştir; İran, Bağdat cephesinde büyük bir hezimete uğramış ve Şah'ın oğlu bu muharebede göğsünden vurularak öldürülmüştür. Ölen maktul merkumun oğlu askerleri ile tekrar Bağdat üzerine yürümek istemişse de, hezimete uğrayarak geri çekilmiştir. İran ordusu hezimetin nedenini Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'in askerlerine bağlamış, kendilerini bozguna uğratarak, alınan esirleri memleketine götürdüğünü söylemişlerdir.[179]

Bununla yanında, İranlı tacirler, İran Şahına, şimdiye kadar Osmanlı'nın kendilerini çok iyi muhafaza ettiğini ve iki İslâm devletinin birlik olması gerekirken, anlaşmaları uymayarak, savaşmanın şeriata aykırı olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda ticaret yollarının aksamasından dolayı İranlı tacirler, Osmanlılardan almış oldukları gıda maddelerini dahi İran'a gönderemediklerini, bu yüzden İranlıların geçiminin sağlanamaz olduğunu ifade ederek, İran Şahı'ndan Osmanlı Devleti ile barış yapılması isteğinde bulunmuşlardır.[180] İranlı tacirlerin dile getirdiği bu bilgiler açısından bakılırsa, İranlı tacirler ile Osmanlı Devleti arasında bir sorun yaşanmadığı anlaşılmaktadır. İranlı tacirlerin dile getirdiği bu mesele Feth Ali Şah üzerinde etkili olmuştur. İki devlet arasında gıda ve ipek ticareti yapıldığı için, Osmanlı'da yaşanan herhangi bir sorun Osmanlı-İran ticaretini de etkilemiştir.

Osmanlı Devleti ve İran arasında bu meseleler devam ederken, Osmanlı Devleti bağımsızlıklarını kazanmak isteyen Rumların isyanı ile meşgul olmanın yanında, hem iki devlet arasındaki ticaretin aksamaması, hem de doğu sınırını güvence altına almak maksadıyla, İran tarafından gelen barış talebini kabul etmiştir. Her iki tarafın barış isteği üzerine, görevliler tayin edilerek görüşmelere başlanmıştır. 1823 yılı ortalarında

---

[178] Güney, a.g.t., s. 46.

[179] BOA. Hat. Belge No:806 - 37166

[180] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C.VI., s. 2827, 2881 ; Mufassal Osmanlı Tarihi, s. 2876.

Osmanlı Devleti tarafından Rauf Paşa, İran tarafından da Mehmet Ali Mirza antlaşma şartlarını görüşmek üzere görevlendirilmiştir.[181]

Erzurum'da yapılan görüşmelerde Mehmet Ali Mirza'nın kethüdası Mirza Ahmet ile Şark ordusu defterdarı Hacı Sait Efendi, hazır bulunmuşlardır. Fakat İran yetkilisinin, Sebikli ve Haydaranlı aşiretlerinin İran halkı olduğuna dair iddiaları ve bu iki aşiretin İran'a geri verilmesini istemesi, barış görüşmelerini uzatmıştır. Öyle ki, görüşmeler kırılma derecesine gelmiştir. Nihayet, bu aşiretler sorununa 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalanan Erzurum Antlaşması ile son verilmiştir.[182]

Sonuç olarak Osmanlı-İran arasındaki Erzurum ve Bağdat cephelerinde yaşanan bu savaşlar, tarihteki son Türk-İran savaşı olmuştur.[183]

2.2.4. İran-Rus Savaşı

1826 tarihinde Rus işgalleri ile İran-Rus savaşı başladı. İlk başlarda Ruslara karşı başarılı mücadeleler vererek dini hislerin verdiği şevkle kaybettiği yerleri dahi geri almayı başaran İran, Rusya'nın Yermolov yerine Paskiewitch'i tayin etmesi ile gerilemeye başladı. Abbas Mirza ordusuna karşı başarılı savaşlar yapan Paskiewitch Tebriz'e kadar girdi. Tebriz'in düşmesi ile merkezle irtibatı kesilen Abbas Mirza, Feth Ali Şah'tan gereken yardımı alamadı ve mağlup bir şekilde sulh görüşmelerine başladı.[184] İran ile Rusya arasında cereyan eden bu savaşı yakından takip eden Osmanlı Devleti bölgeye gönderdiği birçok casus vasıtası ile malumat almaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti İran ile savaş halimde olmadığı dönemlerde İran'ın diğer devletlerle olan ilişkileri ve aralarında yaşanan muharebe hakkında malumat almak için İran'a casuslar göndermiştir. Özellikle Rusya ve İran arasında yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir.

Elçi tarzında Tiflis tarafına gönderdiği casusun getirdiği habere göre; Rus kralı fevt olup, Konstantin ve Mihail arasında taht kavgası ortaya çıkmış, Rusların

---

[181] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. VI, s. 2880-2881.

[182] Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. VI, s. 2880-2881.

[183] Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, C.I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 483.

[184] Karadeniz, a.g.t., s.113.

Dağıstan'da bir iş göremedikleri ve İranlılar ile her ne kadar dostlukları devam etmiş gibi gözükse de, hududları takviyeden geri durmadıklarını bildirmiştir. Rusya'nın Dağıstanlılar ile giriştikleri mücadele de ise ağır kayıpları olduğunu bildirmiştir.[185]Tiflis civarından gelen diğer bir casus ise Rusların bölgedeki askerlerini Tiflis'te topladıkları ve Açıkbaş'ta birkaç yeri zapt ettiler ise de bölge halkı toplanarak bu yerleri geri aldıklarını ve Rus ordusunda bin kadar soldat[186] telef ettiklerini bildirmiştir.[187] Yine Rusya'nın Revan Kalesi üzerinde olan ordusuna gönderilen casusların edindiği bilgiye göre, Askerlerini Nahcivan civarında toplayan Rus General, Tebriz üzerine yürümek istemektedir.[188]

İran içlerine doğru ilerleyen Rusya hakkında Kars Muhafızı Osman Paşa'nın, Erzurum Valisi Galib Paşa'ya gönderdiği yazıda, Rus ilerleyişi ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir; dört beş gün önce Rus Sergerdesi, yedi bin Rus askeri ile Abadan'a gelip, Revan'a girecekleri istihbaratı alınmış olup, Revan tarafına yönelen Rus askeri ile Kürt atlılar arasında kısa bir muharebe yaşanmıştır. Bu muharebede Rus askerinden üç dört asker ve İran askerinden üç dört asker ve at katlolmuştur. Bu kısa muharebeden sonra Rusya'nın, Üçkilise civarına yerleştiğini ve Revan atlılarının da o tarafa olduğunu bölgeden gelen casuslar haber vermiştir. Yine gelen casusun verdiği bilgiye göre; Revan tarafındaki reaya ve bölgedeki diğer haneler Irs Nehri'ni geçerek Beyazit tarafına ve o havaliye göçmüşlerdir. Fakat Serdarabad ve Revan Kalesi'nde reaya olup, bunun haricindeki yerlerde kimse kalmamıştır. Rusya dahi sağ kalan askerleri ile Üçkilise'dedir. Karabağ tarafından dahi Rus askeri Tebriz üzerine yürümüştür. Ancak, yollar kapalı olduğundan o tarafa casusların gitmeleri gayri mümkün olduğundan bundan böyle o tarafa ait havadisi Beyazit Mutasarrıfı Behlül Paşa'dan yazı ile istenmesi buyrulmuştur.[189]

Casusların haberine göre; Rusların Gence tarafında olan askeriyle bu günlerde Irs suyunu geçip Tebriz üzerine sefer edeceği hatta bir kısım askerinin dahi Hoy

---

[185] BOA. Hat. Belge No: 813-37254/C

[186] Fransızca asker, er, nefer manasına gelmektedir. Bkz. Ahmet Çetin Ertürk, Fransızca-Türkçe / Türkçe-Fransızca Bilge Sözlük, Özel Matbaası, Ankara 1997. s.674.

[187] BOA. Hat. Belge No: 783 - 36613/E ; 813- 37260/C

[188] BOA. Hat. Belge No:768 - 36163/A

[189] BOA. Hat. Belge No: 772-36207

tarafında olduğu ve sefer için hazırlık yaptığı ve on bin asker ile Revan üzerine varmaktadır.[190] Rusya'nın Hoy civarında olan askerleriyle İran arasındaki muharebe hakkında casusun verdiği malumata göre; İran ile Rusya'nın Hoy'da yaptıkları muharebede İranlılar hezimete uğramışlar ve Serdar Emin Han bu muharebede maktul düşmüştür. Yaşanan bu muharebe ile bölge halkı Osmanlı Devleti'ne iltica etmeye başlamış, iltica eden bu grupların kabul edilip edilmeyeceği hususu Dersaadet'e sorulmuştur.[191]

Rusya'nın İran içlerine doğru ilerlemesi Rusya'nın Osmanlı sınırlarına olası bir saldırısı karşısında tedbir almaya sevk etmiştir. Ahılkelek'de Mustafa'dan gelen mektupta, gelen casusun ifadesine göre İran'dan gelen bin iki yüz Rus askerinin Nıfs-ı Kartil tarafında ve altı bin askerinde Kota'da hazır vaziyette olduğunu söylemiştir. Rusya'nın harekâta başlaması nedeniyle ihtiyaç hâsıl olduğunu ve külliyetli akçe, topçu ve humbaracı ile kalelerin kalmış resimlerini ve mühendislerin gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.[192]

Rusların, Tebriz ve Tahran'a girmeleri hakkında casusun verdiği habere göre; Rusya beş yüz asker ile Tebriz şehri önüne gelip burada İran ile savaşıp Tahran'a gireceğidir. Rus elçisi, eğer İran'ın Irs Nehri'nden öteye bütün toprakların kendilerine verilmesini istemiş eğer verilmezse, ilerleyişe devam edecekleri ve bu konudaki kararlılıklarını dile getirmiştir.[193]

Baban Sancağı Mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın Bağdat Valisi Davut Paşa'ya gönderdiği casus haberinde, Abbas Mirza'nın Hoy tarafındaki askerlerini dağılmasını fırsat bilen General Paskiewitch, Revan kalesini zapt ederek bir sergerde tayin etmiştir. Tebriz'i almakla görevlendirilen General Aristov ile Tebriz muhafazasına gönderilen Asafuddevle arasında yaşanan muharebede başarılı olan Rus birliklerinin Tebriz'e girdiğini bildirmiştir. Yaşanan bu gelişme üzerine İngiliz Konsolosu sulh teklifinde

[190] BOA. C.HR., Belge No:3 -145

[191] BOA. Hat. Belge No: 427-21863/U

[192] BOA. Hat. Belge No: 1088-44264/M

[193] BOA. Hat. Belge No:813-37254/C

bulunmuştur. Rusya'nın bu ilerleyişi karşısında Tebriz ahalisini ne durumda olduğunu öğrenmek için Osmanlı Devleti bölgeye casuslar göndermiştir.[194]

İran'ın Rusya karşısındaki ağır yenilgisi üzerine, İran ile Rusya arasında başlayan sulh görüşmeleri hakkında malumat almak isteyen Osmanlı Devleti bölgeye casuslar sevk etmiştir. Casuslardan alınan habere göre, Abbas Mirza Ruslar ile sulh etmek taraftarı olsa da Şah'ın diğer oğlu Hasan Ali Mirza ve Horasan halkının Rusya ile yapılacak olan sulh anlaşmasına razı olmadıkları ve Şah'ında sulh etmeme taraftarı olduğunu bildirilmiştir.[195]

Paskiewitch'in sulh görüşmelerinin başlayabilme şartı olarak ağır şartlar ileri sürerek, İran'ın 5.000.000 tümen savaş tazminatı ödemesini istiyordu. Bu teklife oldukça sinirlenen Feht Ali Şah, Abbas Mirza'yı sorumlu tutarak Kazvin'e gitmesini istedi. Ancak, Rusların Tahran'a doğru hızla ilerlemesi İngiltere menfaatlerine ters düşmesi üzerine arabuluculuk teklifinde bulundu. Feth Ali Şah bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Neticede, Türkmençay görüşmelerinde iki taraf anlaşmaya vardı. "*Türkmençay Antlaşması*" ismiyle 1828 tarihinde İran-Rus anlaşması yapıldı.[196]

Baban Sancağı Mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın Kürdistan Müftüsü Mahmud Efendi'ye gönderdiği Farsça evrakın tercümesinde, İran ile Rusya arasında devam eden sulh anlaşması haberlerini araştırmak için gönderilen casusların gelmesi üzerine şu bilgileri vermişlerdir; Ramazan ayının ikinci günü İran veliahdı Abbas Mirza, Farah Han namında adamıyla paşaya bir mektup gönderip, Şaban ayanın yirmi yedinci gününde sulhun yapıldığını ifade etmiştir. Sulh anlaşmasından sonra Rusya, Tebriz'i tahliye etmiş ve Abbas Mirza'da muharebe esnasında harap olan mahalleri tamir ettirerek Ramazan ayının sonunda Tebriz'e gideceğini, yapılan sulh ile Ers suyunun bir tarafı İran diğer tarafının Rusya tasarrufunda kalacağını bildirmiştir.[197]

İran'dan gelen diğer bir casusun verdiği bilgiye göre, Türkmençay Antlaşması ile son bulan İran-Rus savaşı esnasında Rusya'dan teşvik alan Kirmanşah Valisinin

---

[194] BOA. Hat. Belge No:766 -36116/H ; 804 - 37130/B

[195] BOA. Hat. Belge No: 803-37114/F

[196] Karadeniz, a.g.t., s.113.

[197] BOA. Hat. Belge No:790 -36803/B

Bağdat'a hücum edeceği haberi üzerine bölge halkı telaşa kapılarak bölgeyi terk etmeye başlamış olduğundan yeterli miktarda asker sevk edilmesi istenmiştir.[198]

Sonuç olarak, İran ile yapılan Türkmençay Anlaşması ile Rusya'nın yayılmacı politikasının gerçek boyutunu ortaya çıkarmıştır. Rusya, Kafkasya'da elde ettiği yerler dışında Erivan, Nahçivan, Muka gibi yerlerine kendi topraklarına katmıştır. Rusya'nın bu yayılmacı politikası Osmanlı Devleti'ni oldukça tedirgin etmiş olduğundan meseleyi yakından takip etmiştir.

2.3. Muhammed Şah Dönemi (1834-1848)

Oğlu Abbas Mirza'nın ölümüne çok üzülen Feth Ali Şah'ın Tebriz'den İsfana giderken, 1834 tarihinde ölmesinden sonra, Tebriz'de bulunan Abbas Mirza'nın oğlu Muhammed Mirza tahta geçti.[199]Muhammed Şah tahta geçtikten sonra iç karışlıklılar ve Avrupalı güçler ile Rusya'nın İran üzerindeki emelleri ile meşgul olsa da, Osmanlı-İran arasındaki ilişkileri şekillendiren birtakım etkenler söz konusu olmuştur. Her ne kadar iki devlet arasındaki ilişkiler hız kesmese de casusluk faaliyetleri oldukça sınırlı kalmıştır.

Tahta geçer geçmez Şehzadelerin tahta geçme mücadeleleriyle karşı karşıya kalan Muhammed Şah, hâkimiyetini sağlamlaştırmak gayesiyle, Feth Ali Şah'ın çocuklarından bir kısmını Erdebil kalesine hapsettirmiştir. İlk başta, İran'ın bir iç sorunu olarak görülen bu mesele, bazı şehzadelerin önce Rusya devletine sonra da Osmanlı topraklarına sığınmasıyla, devletler arası bir sorun halini almıştır. Sultan II. Mahmut, şehzadelerin ilk önce Bağdat taraflarında kalmalarına izin vermiş ancak, bu durum zamanla İran ile ilişkilerimizi gerginleştirme noktasına getirdiğinden bunların yine Osmanlı toprağı olan Kürdistan bölgesine misafir olarak nakledilmelerini uygun görmüştür.[200]

Şehzadeler meselesin esnasında, yaşanan bir diğer mesele de Muhammere toprağının hangi devlete ait olduğu konusudur. İran, Muhammere meselesinde kendisini

---

[198] BOA. Hat. Belge No: 811 - 37230/B

[199] BOA. Hat. Belge No:781-36570

[200] Güney, a.g.t., s. 56.

haklı göstermek maksadıyla, Bağdat taraflarında ve Osmanlı idaresinde olan aşiretlere müdahalede bulunarak ilişkilerin yeniden bozulmasına neden olmuştur.[201]

Bir itilaf meselesi ise sınırda meydana gelen olaylardı. Sınırdaki göçebe aşiret ve boylarla bazı Kürt aşiretlerin devamlı hareket halinde olması, bölgedeki ticaret kervanlarının yağma edilmeleri, iki devlet arasındaki anlaşmazlığın başlıca sebeplerindendi. Bu konar-göçer aşiretler ve boylar, hac esnasında İranlı hacıları rahatsız edip eşyalarını gasp ediyorlardı.

İran ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan bu meselelerin halli için Erzurum'da bir konferans tertip edilerek, 15 Mayıs 1843 Pazartesi günü toplanmasına karar verildi.[202] Yapılan uzun görüşmeler neticesinde hazırlanan taslak üzerinde mutabık kalınmış, taslak maddede bazı eksiklikler giderilerek, 1847 tarihinde "*Erzurum Antlaşması*" imzalanmıştır.[203] İran, bu anlaşma ile Süleymaniye ve Zuhab vilayetlerinin bazı bölgelerini Osmanlı Devleti'ne bırakmış, buna karşılık Osmanlı Devleti de Bender, Muhammere (Hürremşehr), Abadan ve Şattu'l-Arab'ın da İran'ın tasarruf hakkını ve buralarda gemicilik faaliyetleri yapmasını kabul etmiştir. Ayrıca, yapılan anlaşma gereğince, Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki kutsal yerleri ziyaret edecek olan İranlı hacı ve ziyaretçilere iyi muamele edileceği taahhüt etmiştir.[204]

Meydana birçok gelişmeye rağmen, casusluk faaliyetlerinin hız kestiği bir dönem olan Muhammed Şah zamanında, Tebriz'de bulunan Osmanlı casusu ele geçirdiği Farsça bir evrakta, Rus idaresine geçmiş olan Şeki ve Şirvan ahalisinin rivayetine göre, Dağıstanlıların Rus askerlerine oldukça zayiat verdiği, birçok Rus askerini kılıçtan geçirdiği ve Tebriz'de büyük bir deprem olduğu ayrıca Tebriz'de iki başlı bir çocuğun dünyaya geldiğinin yazdığı bilgisini göndermiştir.[205] Casusun verdiği bilgiden de anlaşılacağı üzere Muhammed Şah döneminde iki devlet arasında savaş vuku bulmaması ve meselelerin halli yönünde Erzurum Konferansı'nın toplanarak Erzurum Anlaşması'nın imzalanması nedeni ile siyasi ve askeri istihbarat faaliyetleri

---

[201] Güney, a.g.t., s. 59

[202] İbrahim Aykun, Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudud Antlaşması, (Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995. s.92.

[203] Anlaşma maddeleri içim bkz. EK-1

[204] Karadeniz, a.g.t., s. 203.

[205] BOA. HR.MKT., 4 -45

dışında, İran'a giden Osmanlı casusları toplumsal meseleler ile ilgili istihbarat bilgileri vermekle yetinmişlerdir.

3.1. Nasıreddin Şah Dönemi (1848-1896)

Muhammed Şah'ın 1848 tarihinde ölmesinden sonra henüz on altı yaşında olup, Tebriz'de Mirza Taki Han'ın eline yetişmiş olan Nasıreddin Mirza Tahran'a gelerek tahta oturdu. Tahta geçmesinden önemli rol oynayan Mirza Taki Han ise Emir-i Kebir unvanıyla sadrazamlığa getirildi.[206]

Osmanlı Devleti ile İran arasında 1847 tarihinde imzalanan Erzurum Anlaşması, iki ülke arasındaki birçok ihtilafın halletmeye yönelik önemli bir adım olmuştur. İran bu anlaşma ile Süleymaniye ve Zuhab vilayetlerinin bazı bölgelerini Osmanlı Devleti'ne bırakmış, buna karşılık Devleti de Bender, Muhammere (Hürremşehir), Abadan ve Şattu'l-Arab'ın da İran'ın tasarruf hakkını ve buralarda gemicilik faaliyetleri yapmasını kabul etmiştir. Ayrıca, yapılan anlaşma gereğince Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki kutsal yerleri ziyaret edecek olan İranlı hacı ve ziyaretçilere iyi muamele edileceği taahhüt etmiştir.[207]

Rusya'nın Eflak ve Boğdan'a saldırması üzerine, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi, Rusya'yı İran'a yakınlaştırmış ve uzun yıllar mücadele eden bu iki ülke, askeri işbirliğine girmiştir. Rusya'nın Tahran elçisi Dolguruky, İran'ın Erzurum ve Doğubeyazıd ile Bağdat bölgelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı cephe açmasını istemiş, bunun yapılması halinde Türkmençay Antlaşması ile İran'dan istedikleri savaş tazminatından vazgeçeceklerini bildirmiştir. Ayrıca, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra İran'ın işgal edilmiş topraklarını geri vereceğini taahhüd etmiştir. Rusya'nın, İran'ı, Osmanlı aleyhine kışkırtması üzerine yaşanan gelişmeler hakkında malumat almak üzere bölgeye gönderilen casusların edindikleri bilgiye göre; Rusya'nın, İran'ı Osmanlı'ya karşı cephe açması konusunda tehdit ettiğini ve bu nedenle İran'ın Şiraz'dan Beyazit'a kadar asker yığdığını, ayrıca İranlılar dışından diğer devletleri de Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttığını ve İran'ın Süleymaniye'ye muhtemel bir saldırısı karşısında hududu koruyacak yeterli asker bulunmadığını

[206] Karadeniz, a.g.t., s.177.

[207] Karadeniz, a.g.t., s. 203.

bildirmiştir.[208] Mehmed Rasim Mirza'nın bir miktar askerle Beyazit hududunda dolaşmakta olduğu ve sınıra yığınak yaptığı istihbaratı nedeniyle muhtemel tecavüzlerine karşı tedbir alınması gerektiği Anadolu Ordusu Müşirliği ile Erzurum Valiliği'ne yazı gönderilmiştir.[209]

İran ile Rusya arasındaki gizli görüşmeler, İran-Rusya askeri işbirliği anlaşması ile neticelenmiştir. Rusya ile gizli görüşmeler neticesinde yapılan anlaşma gereğince, Azerbaycan ve Kirmanşah taraflarına asker sevk etmeye hazırlanan İran, sadrazam Ağa Han Nuri aracılığı ile İngilizlere yakınlığı dolayısıyla bu anlaşmadan haberdar etmiştir. Durumdan haberdar olan İngiltere, Rusya ile İran arasındaki bu gizli anlaşmayı bozmaya çalışmışsa da muvaffak olamamıştır.[210] Rusların İranlıları Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtmaları üzerine, Aziz Han komutasındaki 40.000 kişilik İran kuvvetlerinin Azerbaycan'a sevk edilmesi Osmanlı Devleti'ni tedirgin ederek bir takım tedbirler almaya sevk etmiştir.

3.1.1. Herat Meselesi

Murad Mirza komutasındaki İran ordusunun Herat'a girmesi ve halk tarafından coşku ile karşılanması İngiltere'yi rahatsız etmiş ve sekiz savaş gemisinden oluşan İngiliz donanması 1853 tarihinde Basra körfezine girerek Harg adasını işgal etmiştir. İngiliz kara ordusu ise Şiraz'a doğru ilerlemiştir. Bu iki devlet arasında yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti, bölgeye gönderdiği casuslar ile malumat almaya çalışmıştır. Alınan istihbarata göre, İran, Benderabbas şehrini hiç direniş göstermeden İngilizlere teslim etmiştir. Yenilgiye uğrayan İran'ın, İngilizlerin ileri sürdükleri tekliflerini kabul etmeye meyilli olduğunu yönündedir.[211] Osmanlı Devleti, komşu İran'da böyle bir muharebenin yaşanması nedeniyle, kendi topraklarına yapılması muhtemel bir saldırı karşısında tedbir almaya ve istihbarat edinmeye çalışmıştır. Casusları gönderdikleri bilgilere bakıldığında yaşanan bu muharebede İngilizlerin Muhammere'ye gelme ihtimalinden ve gerekli tedbirlerin alınmasından

---

[208] BOA. HR.MKT., Belge No:70-52

[209] BOA. A.}MKT.MHM., Belge No:19 -8 ; HR.MKT., Belge No: 70 -100

[210] Karadeniz, a.g.t., s. 213.

[211] BOA. HR.MKT., Belge No:175 -91 ; 172 -65

bahsedilmekte ayrıca İngilizlerin Musul ve Bağdat taraflarına asker sevki şayiasının tahkik edilmesi için mahsûs adamlar gönderilmesinden bahsedilmiştir. Bölgeye tahkik için giden casusların dönmesiyle İngilizlerin İran ile anlaşmalarından dolayı tedbir alınmasına hacet kalmadığı bilgisini vermişlerdir.[212] Her ne kadar tedbir alınmaya gerek kalmadığı istihbaratı gelmiş ise de Musul'a bağlı Revanduz sancağı civarındaki Beradust aşiretinden olup, İran'ın Merkever mahali köylerinden Berdesur köyünde sakin Sultan Ahmet'in üzerine, Asker Han'ın dokuz bin asker ile gönderilmiştir. Yaşanan muharebe sonunda Sultan Ahmed ile Asker Han ölmüştür.[213]

İngiltere ile yaşanan muharebeye rağmen İran, Osmanlı Devleti içerisine casuslar göndermekten geri durmamıştır. Daha evvel Osmanlı Devleti tarafından himaye edilmiş olup, Bağdat'a giden Ebulfazl Mirza'nın oğlu Şücaüddevle'nin Osmanlı Devleti aleyhine casusluk yaptığının tespiti üzerine kendisine tahsis edilmiş olan maaşının kesilmesine karar verilmiştir.[214]

3.1.2. 1856 - 1896 Arası ilişkiler

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-İran ilişkileri zaman zaman iyi bir seviyeye gelmişse de, İran'daki bu Rus etkisinden dolayı, Osmanlı Devleti'nin zayıf düştüğü dönemlerde İran bundan faydalanma yoluna gitmekten çekinmemiştir. Ancak, Osmanlı Devleti, gerek sahip olduğu kültürel birikim, gerekse siyasi, askeri ve diplomatik anlamda İran ile mücadele etmekten geri durmamıştır.[215]

Osmanlı Devleti, istihbarat faaliyetlerinde bulunurken, Şah'ın ve Akrabaların durumları ile de bilgi edinmeye çalışmışlardır. Nasıreddin Şah'ın hastalığının arttığı ve Veliahdın, amiyane tabirle, geri zekâlı olduğu için İran'ı yönetecek kabiliyette

---

[212] BOA. HR.MKT., Belge No: 172 -28 ; 187 -43

[213] BOA. HR.MKT., Belge No: 172 -79

[214] BOA. İ.HR., Belge No: 136 -7004

[215] Hatice Kılıç, İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü, (Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s.19, 62.

olmadığını, yine Şah'ın eniştesi Ağa Emir ile arasının açık olduğunu bilgilerini İstanbul'a bildirmişlerdir.[216]

İran'ın askeri tedariki hakkında malumat almak için Basra'da İran dâhiline gönderilen hafiyelerin geri dönmeleri ile verdikleri bilgi şöyledir; İran'ın kale ve istihkâm yapmak ve asker toplamak gibi bir niyeti olmadığı ancak, on bin yeni tüfek aldığı anlaşılmıştır. Yine İran'ın Hoy ve Selmas tarafına gönderilen hafiyelerin malumatına göre bu bölgelerde de herhangi bir harp tedariki olmayıp, yalnız İran'ın bazı köylerine gidilmesi yasaklanmıştır.[217]

Tebdil-i kıyafetle Tebriz'e giden hafiyelerin raporlarında Süleymaniye hududuna yapılan inşaatın askeri amaçlı olmadığı, İran'ın harp hazırlıkları yaptığı haberlerin asılsız olduğunun anlaşıldığı bilgisinin yanı sıra, Bağdat ve Süveyş taraflarındaki eşkıyaların bölge halkını katlettiğinin doğru olmadığını bildirilmiş ve İran'ın herhangi bir saldırı vuku bulduğunda ne yapılması gerektiği sorulmuştur.[218]

Osmanlı Devleti, İran'ın askeri faaliyetlerini gönderdiği casuslar vasıtası ile yakından takip etmiştir. İran'ın harp tedariklerinin yersiz olduğu yönünde bir kanaate varmış hatta bu bizzat Nasıreddin Şah tarafından yalanlanmıştır.[219] Ancak, Osmanlı hududunda İran askerleri toplanmaya başlamış, Kızılca isimli mevki yakınlarında bulunan Merivan kalesi ile Nahcivan'a asker sevk ettiği bilgisi casuslar tarafından rapor edilmiştir.[220] Osmanlı hududuna tecavüz harekâtına başlayan İran hakkında malumat için gönderilen hafiyelerin verdiği bilgiye göre; Merivan bölgesinden bulunan sekiz bin dört yüz kadar asker ile Osmanlı hududuna tecavüz ederek, gasp ve katl hareketlerinde bulunmuştur. İran bu tecavüzü karşısında gerekli tedbirler alınarak Merivan tarafına Süleyman namında bir Serhaddar tayin edilmiştir. İran'ın Sevçbulan tarafındaki askerlerine Ermenilerden yedi sekiz yüz asker dahi gönderilmiş olup hududa dört saat mesafede oldukları bildirilmiştir.[221]

---

[216] BOA. Y.PRK.TKM., Belge No:6 -22 ;Yıldız Evrakı, Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa,42 -15

[217] BOA. Y.A.HUS., Belge No:185-41, 11/2; 185-41 , 11/3

[218] BOA. Y.PRK.ASK., Belge No:30-75 ; 30 -54

[219] BOA. DH.MKT., Belge No:1352 -53

[220] BOA. DH.MKT., Belge No:1350 -75

[221] BOA. Y.A.HUS., Belge No: 185-41 , 11/6

Osmanlı Devleti ile İran arasında uzun tartışmalara neden olan hudud meseleleri, iki devleti çoğu zaman savaşın eşiğine getirmiştir. İran'ın Makü tarafına gönderilen hafiyenin yaptığı tahkikat neticesinde verdiği bilgide, harp hazırlığı içerisinde bulunan ve Osmanlı hududuna tecavüz hareketlerine başlayan İran'ın, eğer hudud meselesi halledilmezse Osmanlı Devleti'ne harp ilan edeceğine dair emareler olduğu yönündedir.[222]

Osmanlı Devleti askerlerinin, çadırına ateş ederek adamlarını yaraladığı iddiasında bulunarak şikâyette bulunan hududa yakın İran'a ait Makü hâkiminin bu iddiasının gerçek olmadığını ispat için hafiyelerce yapılan tahkikata rağmen değişik komiserlerce de tahkik edilmesi buyrulmuştur.[223]

Bazı vilayetlerden alınan habere göre, İran'ın Sevçbulan tarafında askeri harekât olduğu ve Tebriz'e birkaç top geldiği istihbaratı alınmıştır.[224] Konunun araştırılması için İran tarafına gönderilen hafiyenin ifadesine göre, İran askeri iki bin kadar atlı piyade ile birkaç top toplayarak sevk etmesinin asıl amacı, daha önce söylendiği gibi, Ali Han'ın tedibi yolunda kullanılacağı haberi doğru olmayıp, Osmanlı Devleti'nin hal-i ve fitne delalet yolu ile Osmanlı Devleti sınırlarına tecavüz tertibatın maksadı ile olduğu anlaşılmıştır.[225]

3.1.2.1. Ermeni Meselesinde İlişkiler

İran, gerek Osmanlı içindeki Ermenileri, gerekse kendi ülkesindekileri bazen açıktan, bazen de gizli bir şekilde Osmanlı'ya karşı desteklemiştir. İran'ın Ermenilere karşı verdiği destekler, Konsoloslukların Yardımı ile Pasaport temini ve Himaye, Lojistik destek ve İran içinde rahat hareket edebilme, İran sınırlarından geçişlerine izin vermek şeklinde olmuştur.

İran'ın, Ermeni komitacılar açısından gerek silah ve mühimmatın saklanması, gerekse, gıda ve benzeri yardımların sağlanması açısından bir nevi depo olarak

---

[222] BOA. Y.A.HUS., Belge No:195 -32

[223] BOA. DH.MKT., Belge No:2011-122

[224] BOA. Y.A.HUS., Belge No:254 -49

[225] BOA. Y.PRK.ASK., Belge No:116 -20

kullanıldığı söylenebilir. Bununla ilgili birçok malumat bulunmaktadır. Şöyle ki; 1891 yılında Ermeniler tarafından Rusya'dan getirilen silahlar İran Salmas'ta saklanmıştır. Bu durumu öğrenen İranlı yetkililer Osmanlı Devleti'nin uyarıları sonucunda olayla ilgili bir tahkikat yapmışlar fakat silahların toplanması ile ilgili herhangi bir işlemde bulunmamışlardır. Üstelik bu silahlar, Tebriz ve Salmas'ta bulunan Ermeniler tarafından Van'da bulunan Ermenilerle irtibat kurularak buraya getirilmiş ve bölgede meydana gelen birçok isyanda kullanılmıştır.[226] Dördüncü ordudan Van'a gönderilmiş olan silah ve cephanenin Van'daki askeri depolardan ve Kale'den bir hayli miktarda silah ve cephane Ermeniler tarafından çalınmış ve bir kısmı İran'a götürülmüştür.[227] Bir başka istihbaratta ise Van, Elazığ ve İran Ermenilerinin silahlı olarak İran'ın Heftvan, Hoy, Selmas ve Kotur tarafında toplanarak bir komite teşkil ettikleri ve Rusya'nın bu komitecilere silah temin ettiği bildirilmektedir.[228]

Ermeniler, Osmanlı Devleti içindeki faaliyetlerinin birçoğunu gerçekleştirmek için İran sınırını rahat bir şekilde geçmişlerdir. Hatta kendilerine sınırda üs bile kurmuş ve silahları bu sınıra getirerek gerektiğinde Osmanlı içindeki eylemlerde kullanmışlardır. Ermeniler özellikle Tebriz, Van sınırını kullanarak Osmanlı içlerine girmişler ve buradaki faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ermenilerin İran sınırını kullandıkları hakkında birçok istihbarat raporları mevcuttur. Rusya ve İran Ermenilerinden otuz kadar eşkıyanın Osmanlı Devleti'nde fesat çıkarmak gayesi ile Van'daki Ermeni hanelerinde saklandığı istihbaratı üzerine gerekli tedbirlerin alınarak derdest edilmeleri gerektiği bildirilmiştir.[229]

Ermeniler, İran-Osmanlı sınırını oldukça işlek bir şekilde kullanıyor ve bunu engelleyecek bütün unsurları da ortadan kaldırmaktan çekinmiyorlardı. İran'daki Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne tecavüz teşebbüsünde bulunmalarından dolayı hudud boyundaki Hamidiye süvari alaylarından beş bölüğün ellerinde bulunan martini ile mücadele etmesi ve kendilerine rovelver dahi verileceği buyrulmuş olup Ermenilerin Osmanlı hududuna saldırıları ve halkı endişeye sevk etmemelerine için gayret göstermeleri istenmiş ayrıca Avrupalı devletlerin destek ve müdahalesine karşı hudud

---

[226] BOA. Hariciye Nezareti, Siyasi, Belge No:2769-15.

[227] BOA. Y.PRK.UM., Belge No: 14 -43 ; 14 -45

[228] BOA. A.}MKT.MHM., 665 -21

[229] BOA. Dâhiliye Evrakı, Muamelat, Belge No:28 -49

boyunda casuslar ikame edilmesi ve bu casuslardan alınacak malumata göre hareket edileceği.[230] Osmanlı Devleti'ni teşkil ettiği Hamidiye alaylarına karşılık, İran'ın Ermenilerden alay teşkil etmiştir.[231]

Diğer bir husus ise, İran Ermenilerinin Osmanlı Devleti'nde özellikle de Doğu Anadolu'da, Van ve civarında yaşayan Ermenilerden, "*silah vergisi*" adı altında yüklü miktarlarda para toplayarak bunu İran'a götürdükleri ve bu paralarla silah alımı ve diğer ihtiyaçların karşılandıkları meselesidir. Bu silahlar, özellikle 1896 yılındaki I.Van isyanında kullanılmıştır.[232]

1896 isyanında, Rusyalı Ardivaz isimli şahsın liderliğinde, İran'da Heftvan, Melhami ve Hüsrevan civarında yaklaşık 2000 Ermeni eşkıyasının bulunduğu ve bu durumdan da İran hükümetinin haberi olduğu halde herhangi bir engellemede bulunmadığı, aksine göz yumduğu, Van Polis Komiserliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Bu askerlerin silahları ise, Van ve civarındaki Ermenilerden toplanan paralarla alınmıştır.[233] Başka bir istihbarat göre, İran, hududa yakın Heftvan karyesi civarında toplanan Ermeni eşkıyalar ile İran'daki Ermeni fesatçılara dokunulmaması konusunda mahalli memurlarına tebligatta bulunmuştur.[234] Van isyanında hadisesinden sonra isyancıların aileleri ile birlikte yine İran tarafına kaçarak İran devletince himaye edilmişlerdir.[235]

Ermenilerin İran desteği ve hududunu kullanarak Osmanlı Devleti'nde tecavüz hareketlerinde bulunması karşısında gerekli tedbirleri almak isteyen Osmanlı Devleti istihbarat faaliyetlerine önem vermiştir. İran Ermenileri ve Van Ermenileri Elbak kazası hududunda ve Dirik köyünde Manastır adı altında bir kale inşa ettikleri istihbaratı alınmıştır.[236]Ararat, Kürüm ve Masven mevkilerinden gelerek Osmanlı hududunu geçen bir takım Ermeni eşkıyasının Kağızman, Beyazit ve Eleşkird'e geçirildiği istihbaratı

---

[230] BOA. Y.PRK.ASK., Belge No:116 -20

[231] BOA. Yıldız Evrakı, Perakende Maliye Nezareti Maruzatı, Belge No:12 -9

[232] BOA. HR, SYS, Belge No:2769/20.

[233] Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, C.II, Devlet Arşivleri Gn.Md.lüğü Yayını, Ankara 1994, s.407.

[234] BOA. A.}MKT.MHM., Belge No: 671 -15

[235] BOA. A.}MKT.MHM., Belge No: 668 -7

[236] BOA. Y.PRK.DH., Belge No:5 -55 ; Yıldız Evrakı, Mütenevvî Maruzat, Belge No: 66 -6

alınmış olduğundan hudud boyunca sıkı tedbirler alınmasının gerektiği bildirilmiştir. Yine alınan istihbarata göre İran tarafından gelecek olan Ermeni komitacıların Beyazit ve Ağrı'dan Başkale'ye kadar bölge aşiretlerine baskın düzenleyecekleri için gerekli tertibatın alınması istenmiştir.[237]

İran'ın Ermenilere yönelik bu destek politikasını anlamak için XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-Rus-İran ilişkilerine bakmak gerekir. Çünkü Kafkasya bu üç devlet açısından oldukça önemli bir bölgedir, bu yüzden yaşanan gelişmeler doğrudan veya dolaylı bir şekilde bununla ilgilidir. Her şeyden önce söylemek gerekir ki, bu dönemde İran'da oldukça yoğun bir şekilde Rus etkisi vardır.[238] İran'ın Ermenilere karşı tutumunu belirleyen diğer bir önemli sebep ise, Osmanlı Devleti'ne karşı yüzyıllardır uyguladığı tutarsız ve ikiyüzlü politikalardır. Sünnî Müslümanların lideri konumundaki Osmanlı'ya karşı sürekli olarak düşmanca bir tavır sergilemiş ve bu uğurda her türlü yolu denemiştir.

1896'ya kadar geçen süre içerisinde Osmanlı Devleti ile Kaçar Hanedanı arasında Ermeniler sorun teşkil etmeye devam etmiştir. Osmanlı yetkilileri, Kaçarları Ermeniler konusunda sık sık uyarmıştır. Ancak, olumlu bir karşılık alamamışlardır. Nasıreddin Şah'ın suikasta uğradığı Mayıs 1896'dan yaklaşık bir ay evvel 2 Nisan 1896'da İran Sadrazamı, Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefaretine bir ziyarette bulunmuştur.[239] Bu ziyaret esnasında Sadrazam, Ermenilerin sınırda çıkardıkları olaylara karşı Şah'ı bilgilendirdiklerini ve Şah'ın bu bilgilendirmenin ardından Ermenilere karşı gerekli önlemlerin alınmasına dair bir irade çıkarttığını ifade etmiştir. Sadrazama göre Şah, bu irade ile mevcut tedbirlerin bir kat daha artırılması, askeri kuvvetlerin çoğaltılması ve istihbarat için daha çok kadro bulundurulması için Tebriz'deki veliahda gerekli emirleri vermiştir.[240]

---

[237] BOA. DH.TMIK.M., Belge No:28 -76; 31 -55

[238] Raymond Furon, İran, (Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu), Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943, s.160-161

[239] Nasıreddin Şah'ın öldürülmesi ve böylece Muzafferüddin Şah'ın tahta çıkma tarihi kaynaklarda çelişkili bir durum arz eder. Bu konuda 1895, 1 Mayıs 1896 ve 19 Aralık 1896 gibi çeşitli tarihler verilir. Karşılaştırma için Bkz. Yılmaz Karadeniz, İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925), İstanbul 2006, ss. 243-245. ; Saray, a.g.e., s. 96; Öztuna, a.g.e., s. 795. Tam olarak ne zaman öldüğünü anlamak için Osmanlı arşivinde bulunan ve 19 Nisan 1312 tarihinde Tahran'dan İstanbul'a gönderilen telgrafa bakmak gerekir. Bu telgrafta miladi 1 Mayıs 1896 tarihinde Nasıreddin Şah'ın suikasta uğrayarak öldüğü haber verilmektedir.

[240] B.O.A., Y.MTV., Belge No: 139-3

SONUÇ

Şah İsmail'in 1502'de Ak-Koyunlular'ı mağlubiyete uğratarak, İran'da hâkimiyeti ele geçirmesi ve bu bölgede Safevî Devleti'ni kurması ile başlayan Osmanlı-İran ilişkileri, Şah İsmail'in Şiîliği bir devlet politikası haline getirerek Anadolu ve Türkistan topraklarında hâkimiyetini kurmaya çalışması ile iki devletin mücadelelerine sahne olmuştur.

İki devlet arasında devam eden mücadeleler Kaçarlar döneminde, sadece XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde görülmüş, sonraki dönemlerde, bu ilişkiler diplomasi alanında antlaşma maddelerinin görüşülmesi şeklinde gelişmiştir. Osmanlı-İran Devletleri arasında yaşanan huzursuzluklar, genel olarak bakıldığında Sünnîlik-Şiîlik mücadelesi, hudud ihtilafları ve bölge aşiretlerinin sürekli olarak iki ülke arasında yer değiştirmesi ve Hac vazifesini yerine getirmek isteyenlere yapılan saldırılar şeklinde gelişmiştir.

Kaçar hükümdarlarından Feth Ali Şah, Ruslarla mücadele etmişse de başarılı olamamış, Rusya karşısında kaybettiği toprakları telafi etmek için, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında taarruzlarda bulunmuştur. Bunun sonucunda 1821-1823 yıllarında Osmanlı-İran savaşları cereyan etmiş, yine de her iki taraf birbirlerine karşı kesin bir üstünlük sağlayamamıştır. Herhangi bir sonuç getirmemişse de bu savaşlar, Osmanlı-İran arasındaki son sıcak çatışma olarak tarihteki yerini almıştır. İki ülke arasındaki casusluk faaliyetlerimde yaşanan bu savaş dönemlerinde artmış olup, barış dönemlerindeki istihbarat ise İran'ın başta Rusya olmak üzere diğer ülkelerle olan ilişkilerini anlamak yönünde olmuştur.

Feth Ali Şah döneminde, Anadolu'nun doğusu ile aynı zamanda İran'ın batısında yer alan Kars, Erzurum, Musul, Bağdat, Irak gibi şehirler Osmanlı-İran mücadelelerinin en yoğun yaşandığı yerler olmuştur. Osmanlı-İran Devletleri arasında uzun süren mücadeleler sonunda 1823'te imzalanan Erzurum Antlaşması ile her iki devlet arasında yaşanan sorunların son bulacağı ümit edilmişse de, maalesef antlaşma şartlarının İran tarafından ihlal edilmesi üzerine, bu barış gerçekleşmemiştir. Bu anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için Osmanlı Devleti tarafından Erzurum Antlaşması öncesinde ve sonrasında İran'a elçiler gönderilmiş, ancak, sorunlar çözümlenememiş ve ortak düşman Rusya'ya karşı da bir güç oluşturulamamıştır.

Yapılan istihbarata bakıldığından Erzurum ve Bağdat cephelerine yaşanan gelişmelerden sonra en çok istihbarat İran'ın Rusya ile olan münasebetlerini anlamak yönündedir. Osmanlı için büyük tehlike arz eden Rusya'nın İran ile olan mücadeleleri veya işbirlikleri yakından takip edilmiştir.

Osmanlı ve İran Devletleri'nin İslâm çatısı altında olup, aynı tehlike karşısında bir türlü bir araya gelememeleri dikkat çekicidir. Buna sebep olarak İngiliz, Fransız ve Rusların, gerek Osmanlı, gerekse İran Devletleri arasında oynadıkları ikili politikalar gösterilebilir. Günümüzde ise Türkiye ve İran Devletleri, aynı coğrafyada olmalarına rağmen, geçmişte yaşadıkları olayları, sıkıntıları ve bir araya gelemeyiş sebeplerini çok iyi değerlendirerek dış politikalarına buna göre yön vermek zorundadırlar.

EKLER:

Ek:1(1847 Tarihinde İmzalanan Erzurum Antlaşması)

I. MADDE- İslâm devletleri şimdiye kadar birbirlerinden talep ettikleri nakit parada tamamen vazgeçeceklerdir.

II. MADDE- İran Zuhab sancağının batı tarafını Osmanlı Devleti'ne terk etmeyi kabul edecek, Osmanlı Devleti de bu sancağın doğu tarafını bütün dağlık arazi ile birlikte İran'a terk edecektir. İran Süleymaniye şehir ve sancağından tamamen vazgeçerek, adı geçen sancakta Osmanlı Devleti'ni mülk sahipliğine tecavüz edemeyecektir.

III. MADDE- İş bu anlaşma ile iki taraf toprak konusunda diğer bütün iddialarından tamamen vazgeçeceklerdi. İki devlet sınırlarının çizilmesi için iki tarafa anlaşmanın akabinde görevliler ve mühendisler tayin etmeyi kabul ediyorlardı.

IV. MADDE- Rusya ve İngiltere'nin arabuluculuğunu kabul ettikleri 1261 senesi Cemaziye'l-evvelinde tebliğ ve tahrir olunan dostane ihtiratları kabul ettiklerinden beri iki tarafa vaki olan haşarat ve hem de te'hir oldukları seneden beri mer'a vergisi meselelerine adalet üzere hâsıl ve ihkak olunmak için iki taraftan akabinde memurlar tayin olunması kabul ediyorlardı.

V. MADDE- Osmanlı Devleti kendilerine sığınan şehzadelerin Bursa'da ikamet etmelerine ve halen bulundukları yerden uzaklaştırılmamalarına ve İran ile ilgili gizli isteklerine izin verilmeyeceği kabul ediliyordu. Diğer firariler konusunda eski Erzurum Anlaşmasının hükümleri aynen kalıyordu.

VI. MADDE- İran tacirlere mallarının gümrük vergilerini, mallarının o zamanki geçerli kıymete göre nakit veya maldan 1822 tarihinde imzalanan Erzurum Anlaşmasının ticarete dair olan maddesine göre yerine getirilmesine karar veriyorlardı. 1822 Anlaşmasında belirtilen miktardan fazla para istenmemesi kabul ediliyorlardı.

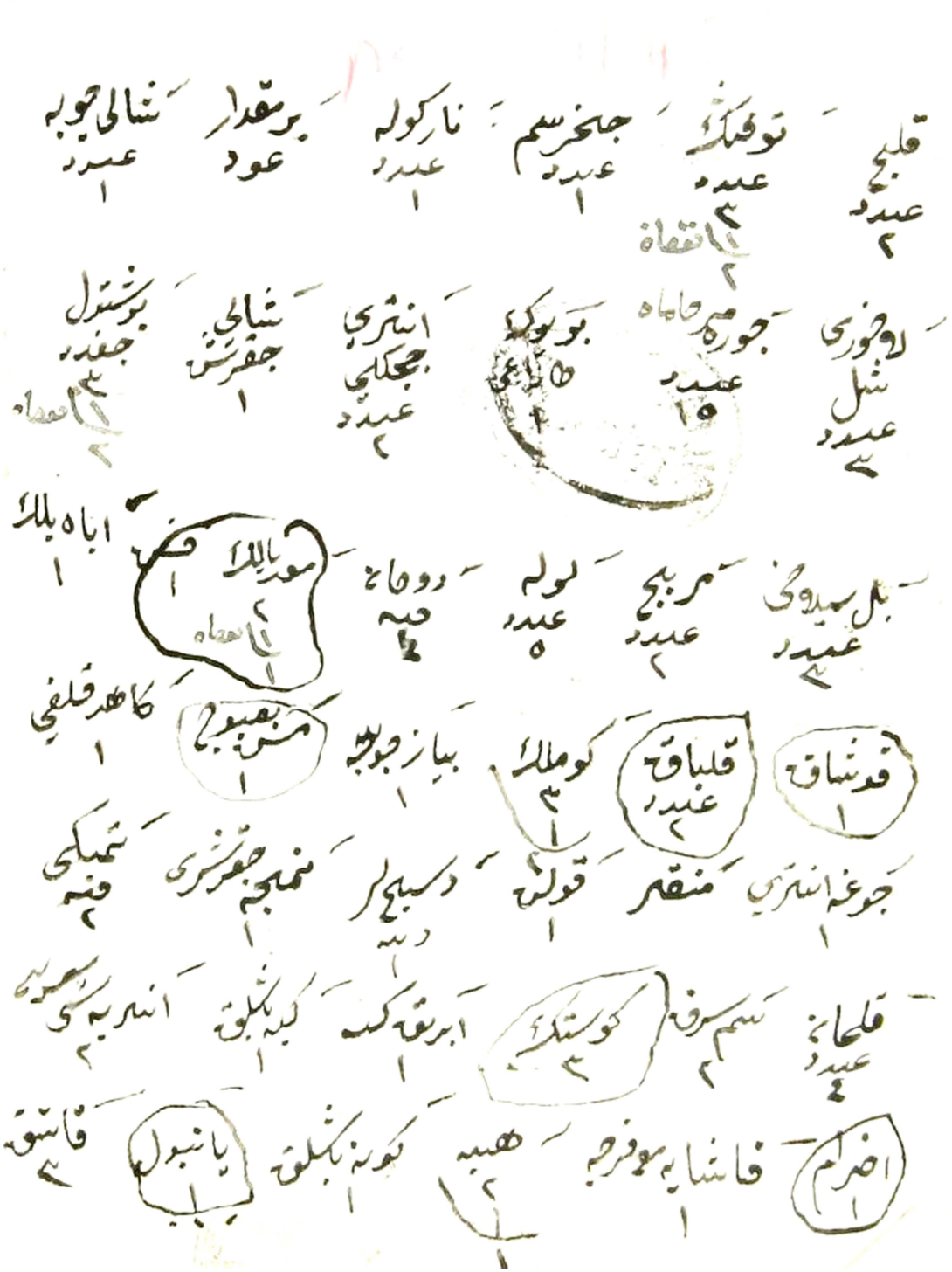
VII. MADDE- Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan kutsal yerlerin İran ziyaretçilerince eski anlaşmalar gereğince, güven içinde her türlü düşmanlıktan kurtulmuş olarak, ziyaret etmeleri için gerekli imtiyazların verilmesini Osmanlı Devleti kabul ediyordu. Bundan başka Mekke ve Medine'den İran tacir ve teb'asının ticari menfaat ve himayeleri için Osmanlı topraklarından gerekli gördükleri bütün yerlerine İran tarafından tayin olunacak konsolosları, Osmanlı Devleti kabul edip, belirtilen şehbenderlerin mansıb ve memuriyetlerine şayeşte ve sair dost devletler konsoloslarına uyguladıkları bütün imtiyazları bunlara da uygulamayı kabul ediyordu. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nden İran gerekli görülen bütün yerlerine tayin edilen konsoloslara, tacir ve teb'asına İran Devleti de aynı muameleyi yerine getirmeyi kabul ediyordu.

VIII. MADDE- İki İslâm devleti, sınır bölgelerinde olan aşiret ve kabilelerin yağma ve hırsızlıklarını önlemek için gerekli tedbirlerin kabulünü ve uygulamasını kabul ediyorlardı. Her iki devlet birbirlerinin arazilerinde meydana gelen gasb, garet ve öldürme gibi her çeşit hareketin uhdesinden geleceklerini kabul ediyorlardı. Sahipleri bilinmeyen ve anlaşmazlık halinde bulunan aşiretlerin bundan sonra daimi olarak ikamet edecekleri yerleri seçmeleri hususunda aşiretlerin kendi iradesine bir defalık havale ediyorlardı. Tabiiyetleri belli olan aşiretlere bağlı oldukları devletin arazisine girmeğe cebr olunacağına karar vermişlerdi.

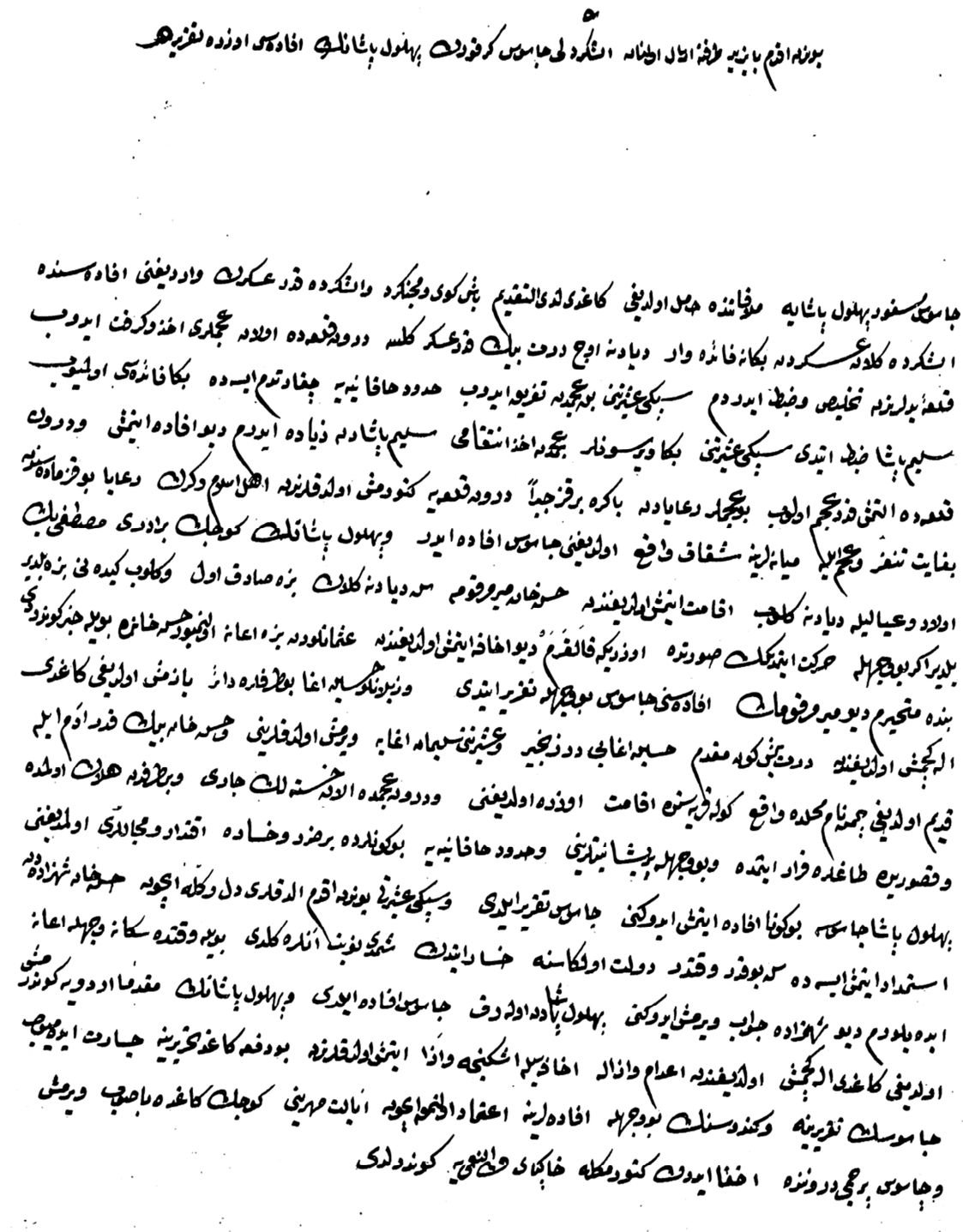
IX. MADDE- Eski anlaşmalar özelliklerde 1822 tarihinde Erzurum'da imzalanan anlaşmanın, bu anlaşma ile değiştirilmeyen maddeleri aynen yürüklükte kalıyordu.[241]

[241] Aykun, a.g.t., s.243-244.

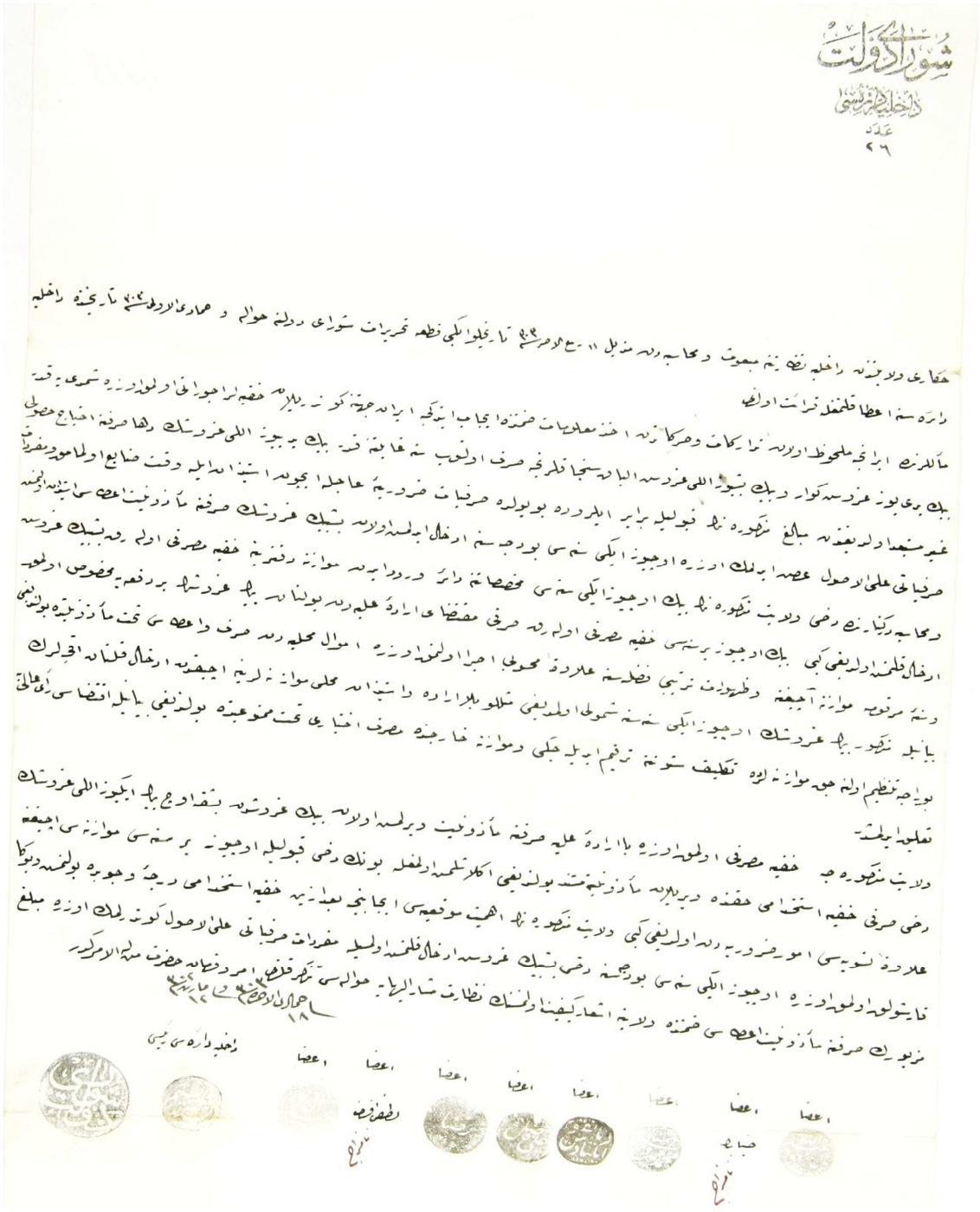
Ek:2 Orduya Gönderilen Casuslara ait eşyanın listesi

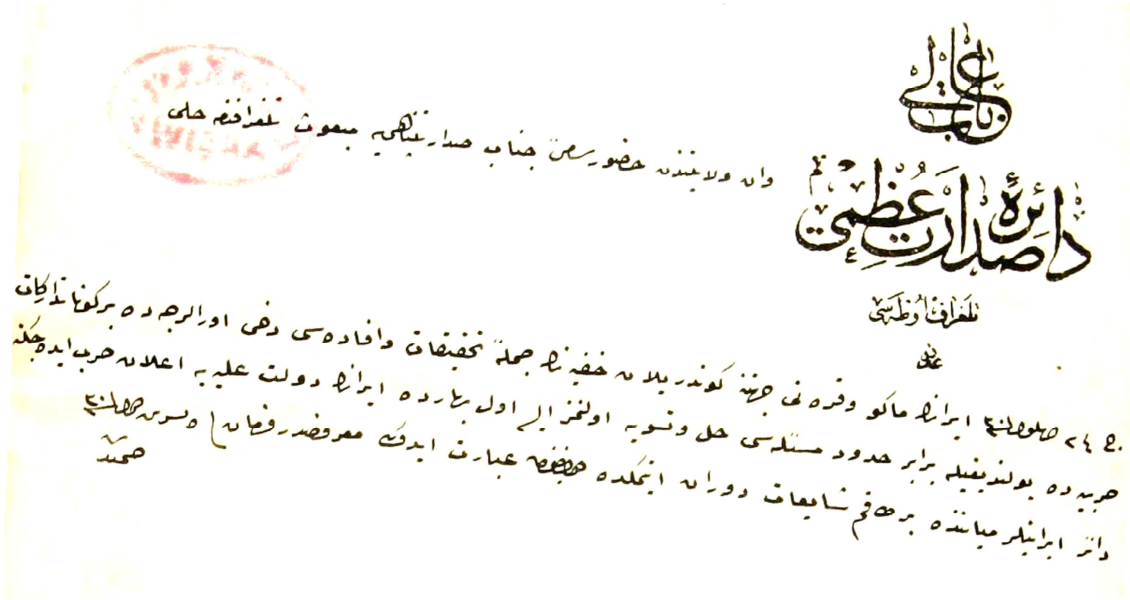
Ek:3 Beyazit tarafına gönderilen Eleşkirli casus Kirkor'un casusluk raporu

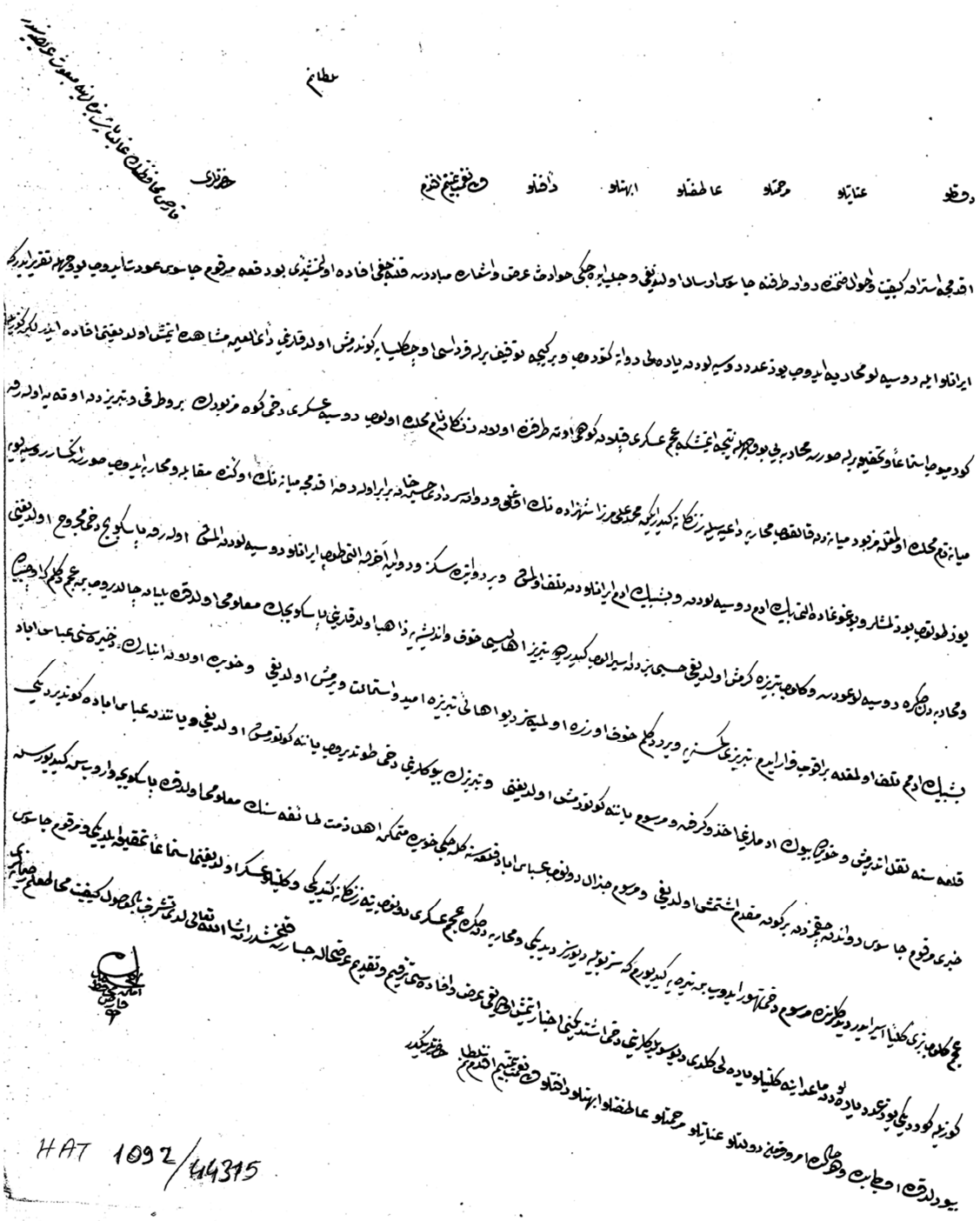
Ek:4 Casus masrafları olarak kullanılacak miktarların belirtildiği belge.

Ek:5 Sınır meselesi halledilmez ise İran'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan edeceğine dair hafiye raporu.

Ek:4 Revan'a gönderilen Casusun İran ile Rusya arasında yaşanan muharebeye dair casusluk raporu.

HAT 1092/44395

KAYNAKÇA

A- Arşiv Malzemesi

Cevdet Tasnifi

Hariciye(C.HR.):106- 5297; 159-7937;118- 5863;54 -2659;3 -145

Askeriye (C.AS.):374 -15484; 999-43692 ; 71 -3332

Dâhiliye (C.DH.):103 –1138 ; 48– 2373 ; 132- 6599

Dâhiliye Evrakı

Mektubi Kalemi (DH. MKT.):111-99; 111-99;1352 -53; 1350 -75;2011-122

Muamelat (DH.TMIK.M.): 28 -49;28 -76; 31 -55

Hatt-ı Hümayûn

(Hat):771-36183/E;550-27133/C;802-37099/C;10- 348/A;258 -14870;1436 -59042;173 -7490/A;788 -36752;92 - 3777/C;4126 -105;93-3797/C ;160 - 6671/C;722 - 34392/B;807 - 37194/D;793 -36833/O;284 -17078;793 - 36833/O; 795- 36899;772 - 36209/A;771 - 36180/S;802 - 37099/C;768- 36164;816 - 37298/C;768 - 6167/D;514-25140/A ; 515- 25171;816 -37301/N;766 – 36124;390-20710/A;793 - 36838/A;770 - 36179/R; 771- 36183/E; 792 - 36826/B;806 – 37166;813-37254/C;783 - 36613/E ; 813 - 37260/C;768 - 36163/A;772-36207;427-21863/U;1088-44264/M;813-37254/C;766 - 36116/H ; 804 - 37130/B;803-37114/F;790 -36803/B;811 - 37230/B;781-36570 ; 738 - 34975/F ; 738-34975 ; 86- 4291 ; 1218- 47696 ; 510 – 25034; 1181- 46633 ; 550-27133/C ; 1038 – 43000; 908 - 39773/A

Hariciye Nezareti

Mektubi Kalemi (HR. MKT.):4-45;70-52;70 -100;175 -91; 172 -65;172 -28; 187 - 43;172 -79 ; 241- 10 ; 77 -87

Siyasi (HR. SYS.):2769-15;2769/20.

Zaptiye (HR. ZB.): 1 -18

İradeler

İrade-i Şura-yı Devlet (İ.ŞD):81-4788

Hariciye (İ.HR.):136 -7004

Sadaret Evrakı

Umum Vilayet Evrakı (A.}MKT. UM.):665 -21 ; 355 -7

Nezaret Ve Devâir Evrak (A.}MKT. NZD):403-84

Mühimme (A.}MKT.MHM.) :19 -8;671 -15;668 -7 ; 355 – 59

Yıldız Evrakı

Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.): 5 -55

Umumi (Y..PRK.UM.) : 14 -43; 14 -45

Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.): 204-2 ;30-75 ; 30 -54;116 -20;116 -20

Hususî Maruzat (Y.A.HUS.):185-41, 11/2; 185-41, 11/3;185-41, 11/6; 195 -32;254 -49;161 – 2

Yıldız Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye Ve Mabeyn Mütercimliği(Y.PRK.TKM.): 6 -22

Yıldız Perakende Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML.) : 12 -9

Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa (Y.EE.): 42 -15

Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV.): 66 -6 ; 139-3.

B- Araştırma ve İnceleme Eserler:

ABDÜLHAMİD, Muhsin, İslâm'a Yönelen Yıkıcı Hareketler, (Ter., M.S. Yeprem. H. Güleç), Ankara, 1984.

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, (Yay. Haz., Dündar Günday), C. I-V-VI-VII, İstanbul, 1984.

Âşıkpaşazâde, Tevarîh-i Al-i Osman, (Nşr. H. Nihal Atsız), Ankara, 1970

AKTAŞ, Ümit, Osmanlı Çağı ve Sonrası, İstanbul, 1998

AKTEPE, Münir, 1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi, İstanbul, 1970

AYKUN, İbrahim, Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudud Antlaşması, (Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1995.

ATEŞ, Abdurrahman, Avşarlı Nadirşah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi), Isparta, 2001.

BALCI, Sezai, II. Mahmud Döneminde Tercümanlık ve Bâb-ı Âli Tercümanlık Odası, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

BADDELEY, John F., Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil, (Çev. Sedat Özen), Kayıhan Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1995.

Başlangıcından Bugüne Kadar Dünya Casusluk Tarihi, Artel Yay., C.I., İstanbul, 1974.

BOSWORTH, C. E., İslâm Devletleri Tarihi, (Çev. E. Merçil-M. İpşirli), Oğuz Yay., İstanbul, 1990.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Nesayıh'ul-Vüzera V'el-Ümerâ, (Der. Hüseyin Ragıp Uğural), T.T.K. Ankara, 1969.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitapevi Yay. Ankara, 1993.

ERCAN, Yavuz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar, T.T.K. Yay. Ankara, 1989.

ERENDİL, Muzaffer, Tarihte Türk-İran İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

ERTÜRK, Ahmet Çetin, Fransızca-Türkçe / Türkçe-Fransızca Bilge Sözlük, Özel Matbaası, Ankara, 1997.

FURON, Raymond, İran, (Çev.Galip Kemali Söylemezoğlu), Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943.

GÖKBİLGİN, Tayyib, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul, 1952.

GÜNEY, Filiz, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Afyon, 2005.

Hazerfan Hüseyin Efendi, Telhîsü'l Beyân Fî Kavânîn-i Ali Osmân, (Haz. Sevim İlgürel), T.T.K. Yay., Ankara 1998.

HİÇYILMAZ, Ergün, Osmanlıdan Cumhuriyete Gizli Teşkilâtlar, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1994.

HİÇYILMAZ, Ergün, Teşilât-ı Mahsûsa'dan MİT'e, Varlık Yay., İstanbul, 1990.

HÜNER, Tuncer, "Osmanlılarda Sürekli Diplomasi Uygulaması", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S. 80, Aralık 1985.

Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, C. II, Devlet Arşivleri Gn.Md.Yay., Ankara, 1994.

İLTER, Erdal, Milli İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi, Ankara, 2002.

İLTER, Erdal, "Osmanlılarda İstihbarat", Avrasya Dosyası, İstihbarat Özel, Yaz. C. 8 2002.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Osmanlı Vekâyinamelerinde İran (XVI.-XVII. Asırlar)", Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu, T.T.K., Ankara, 2003.

KARAN, Kaya, Türk İstihbarat Tarihi Yıldız İstihbarat Teşkilâtı ve Teşkilât-ı Mahsûsa'dan MİT'e, Truva Yay., İstanbul, 2008.

KARADENİZ, Yılmaz, Kaçar Hanedanı (1795-1925), (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 2004.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", Türkler, Yeni Türkiye Yay., C. 13, Ankara, 2002.

KESER, Bilge, "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilâtı", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 12, Erzurum, 1999.

KILIÇ, Hatice, "İran'ın Modernleşme Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Rolü", (Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

KILIÇ, Remzi, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez Yay., İstanbul, 2001.

KURAT, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1579-1612), Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1993

Mufassal Osmanlı Tarihi, C.I-VI, Güven Yay. İstanbul, 1960.

ORHONLU, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul, 1990.

ORTAYLI, İlber, Osmanlı Tarihi- Osmanlı Toplumu, Timaş Yay., İstanbul, 2007.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Casus", D.İ.A., C.VII, İstanbul, 1993.

ÖZTUNA, Yılmaz, Osmanlı Devleti Tarihi, C.I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

PAKALIN, Mehmet Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Fasikül, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

PAMUK, Bilgehan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'ında Martoloslar", OTAM, S. 14 s. 185-216 Yayın Tarihi: 2003.

PAYDAŞ, Kazım, Ak-koyunlu Devlet Teşkilâtı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

PEHLİVANLI, Hamit, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", Türkler, Yeni Türkiye Yay., C.13, Ankara,1995.

PEHLİVANLI, Hamit, "Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Milli Emniyet Hizmetleri'ne," Strateji Dergisi, 96/1 Ankara, 1996.

POLATCI, Türkan, Osmanlı Devleti'nde Sefaret Tercümanları, (On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 2009.

SAKA, Pınar, Derviş Abdullah, Risâle-i Teberdâriye fî Ahvâl-i Dârü's-sa'âde, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Değerlendirme ve Çevirme), İstanbul, 2007.

SARAY, Mehmet, Türk-İran Münasebetlerinde Şiîliğin Rolü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1990.

SARAY, Mehmet, Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

SARIKAYA, Saffet, "Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri", Türk Kültürü, S. 363, (Temmuz 1993).

SÜMER, Faruk, "Avşarlar", D.İ.A., C.III., İstanbul, 1993.

SÜMER, Faruk, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, T.T.K., Yay., Ankara, 1992.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992

STODDARD, H. Philip, Teşkilât-ı Mahsûsa, (Çev. Tansel Demirel), Arba Yay., I.Baskı, İstanbul, 1993.

SERTOĞLU, Mithat, "Sefaret Tercümanı", Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.

SEZEN, Tahir, Osmanlı Yer Adları Sözlüğü, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006.

ŞİMŞEK, Erdal, Türkiye'de İstihbaratçılık ve MİT, Kum Saati Yay., İstanbul, 2004.

TANERİ, Aydın, Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri Teşkilâtı, Ankara, 1981.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.III, İstanbul, 1989.

TURAN, Şerafeddin, “Fâtih Sultan Mehmed ve Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik”, Tarih Araştırmaları Dergisi, III, 1965.

UÇAROL, Rıfat, Siyasi Tarih (1789-1994), İstanbul, 1995.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C., IV/1, Ankara, 1988.

ÜSTÜN, İsmail Safa, “İran (Safevîlerden Günümüze Kadar)”, D.İ.A., C. XII, İstanbul, 2000.

YALÇIN, Murat, Geçmişten Günümüze İstihbarat Örgütleri, Nokta Kitap Yay., İstanbul, 2007.

YAZICI, Tahsin, “Feth Ali Şah”, D.İ.A., C. XII, İstanbul, 1995.